

Vodič kroz neformalnu edukaciju osoba s invaliditetom i prilagodbu za integriranje u poslovno okruženje

— Sarajevo, august, 2022.

Podržano od :

Švicarska.

 MarketMakers

Ova publikacija objavljena je u okviru projekta MarketMakers kojeg podržava Vlada Švicarske, a sprovodi konzorcij Helvetas i Kolektiv d.o.o. u BiH. Sadržaj ove publikacije, kao i nalazi prikazani u njoj, ne odražavaju nužno stavove Vlade Švicarske.

Sadržaj

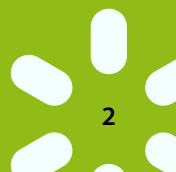
Uvod	3
Stanje u oblasti osoba s invaliditetom	4
Kategorizacija osoba s invaliditetom	7
Strategija za unaprjeđenje prava i položaja osoba s invaliditetom u FBiH	10
Obrazovanje, osposobljavanje i zapošljavanje - udruga ProReha	10
Zakonski okviri/propisi	12
UN konvencija	13
Konkurentnost OSI/socijalno poduzetništvo	14
Škole i programi za osobe s invaliditetom	15
Neformalne obuke OSI i poslodavaca	17
Uspješne priče iz prakse	19
Standardi, smjernice i alati za edukaciju i zapošljavanje OSI	20
Smjernice za prilagođavanje informacija specifičnim potrebama osoba s invaliditetom	22
Član 24 - obrazovanje	23
Primjena Easy to Read standarda	29
Standardi za pisane informacije	30
Standardi za video informacije	33
Tehnike koje omogućavaju lakše obrazovanje OSI	35
Sveobuhvatni e-learning softveri pogodni za edukaciju OSI - primjeri	36
Moodle	36
Google meet	37
Zoom	38
Microsoft teams	39
Slack	40
Webex - Cisco	41
Primjeri neformalnog obrazovanja osoba s invaliditetom	43
Primjer 1.	43
Primjer 2.	44
Primjer 3.	45
Primjer 4. Iz regiona - Hrvatska	46
Katalog radnih mjesta za osobe s invaliditetom	47
Zaključak i preporuke	51
Literatura	53
Dodatak - lista organizacija	55
Primjer organizacija koje rade sa OSI	55

“Invaliditet ne treba predstavljati prepreku uspjehu. Ja sam imao bolest motornog neurona skoro cijeli svoj život. Ipak, ona me nije spriječila da postignem značajnu karijeru u astrofizici i da imam sretan porodični život.”

- Profesor Stiven Hoking

Stephen Hawking

Uvod

U Bosni i Hercegovini osobe s invaliditetom su diskriminirane i stoga imaju ozbiljne teškoće u pronalaženju posla. Ovo se posebno odnosi na društvo u cjelini koje ne prepoznaje kapacitete osoba s invaliditetom, a što im ozbiljno ugrožava pristup tržištu rada. Osim navedenog, ne organiziraju se radionice, seminari ili treninzi u dovoljnoj mjeri za poslodavce, kako bi im se približila ova skupina ljudi i njihove tzv. „abilities“ ili sposobnosti u realiziranju poslovnih aktivnosti. Vlasti, s druge strane, ne čine mnogo na podizanju svijesti javnosti po tom pitanju. Sve navedeno otežava život osoba s invaliditetom, stoga se definiraju i kao najsiromašnija kategorija stanovništva u Bosni i Hercegovini. Siromaštvo, izolacija i socijalna isključenost nažalost su rezultat takve situacije.

Smjernice i treninzi za osobe s invaliditetom unaprijedit će mnoga područja, što će dovesti do više radnih mjesta, osiguranja održivog prihoda za sve pojedince kako bi imali pozitivan učinak transfera na druge sektore; poput poljoprivrede, zaštite okoliša i pozitivnog prelijevanja na horizontalna pitanja kao što su spol i socijalna uključenost. Kao dio istraživanja i aktivnosti koje će dovesti do implementacije pozitivne prakse zapošljavanja OSI¹, neophodno je predstaviti:

- (a) kurikulum,
- (b) nastavne metode i
- (c) dostupnost obrazovnih materijala i/ili potrebne opreme u smislu online i offline obrazovanja za OSI.

Smjernice bi trebale predstavljati više mogućnosti za različite tipove osoba s invaliditetom za prilagodbu neformalnim edukacijama, posebno ukazujući na jednostavna i besplatna rješenja. Posebno je neophodno potaknuti unaprjeđenje i promicanje uvjeta za ostvarivanje prava osoba s invaliditetom i drugih marginaliziranih i socijalno isključenih osoba kroz različite stepene prilagodbe kao što su:

- obrazovanje,
- resocijalizacija,
- profesionalna rehabilitacija i zapošljavanje.

¹ OSI, skraćenica za osobe s invaliditetom.

Stanje u oblasti osoba s invaliditetom

Tačan broj osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini nije poznat, jer za cijelu BiH još ne postoje pouzdani demografski podaci. Zbog kompleksnog uređenja same države BiH, nije predviđena mogućnost usvajanja zakonodavstva iz oblasti invaliditeta na državnom nivou. S druge strane, usvojeni zakoni na svim drugim nivoima, iako u najvećem broju slučajeva usklađeni s međunarodnim standardima, najčešće se u praksi primjenjuju djelimično ili nikako. Izazovi u ostvarivanju osnovnih i zagarantiranih ljudskih prava, poput prava na zdravstvenu zaštitu i socijalnu pomoć, doprinose socijalnoj isključenosti osoba s invaliditetom. Institucije koje se bave rehabilitacijom, osposobljavanjem i zapošljavanjem osoba s invaliditetom nemaju jedinstvenu bazu podataka osoba s invaliditetom, kao ni klasificirane osobe po vrsti invaliditeta.

Prema preliminarnom popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 2013. godine, ukupnu populaciju Bosne i Hercegovine čini 3.531.159 stanovnika. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, u prosjeku 15% stanovnika jedne zemlje čine osobe s invaliditetom. Od ukupnog broja popisanih stanovnika, broj osoba s invaliditetom iznosi 294.058 ili 8,3%, od čega je 132.975 muškaraca i 161.083 žena, dok nepoznat status ima 51.407 osoba. U Federaciji Bosne i Hercegovine broj osoba s invaliditetom iznosi 181.927, u Republici Srpskoj 104.454 i u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine 7.677.² Procjenjuje se da čak 10% stanovništva Bosne i Hercegovine ima fizičke, senzorne, razvojne, mentalne ili emotivne oblike invalidnosti, a 30% ukupnog stanovništva je posredno ili neposredno pogođeno posljedicama fenomena invalidnosti. Postojeći propisi u FBiH ne pokrivaju oblasti fizičkog okruženja i javnih informacija na adekvatan način.³

Međutim, žene sa invaliditetom (naročito sa većim stepenom invaliditeta) teže se zapošljavaju, nego muškarci, bez obzira na kvalifikacije, jer poslodavci prednost daju kategoriji ratnih vojnih invalida. U alternativnom izvještaju, posebna pažnja je posvećena i statusu žena s invaliditetom, gdje se navodi da su slabije zastupljene i u političkom životu. „Od ukupno 10 predstavnika/ca organizacija osoba sa invaliditetom u Vijeću za osobe sa invaliditetom BiH, samo dvije su žene, dok ih u državnom i entitetskim parlamentima uopće nema na izbornim listama niti na čelu neke javne institucije.“⁴ I pored toga, broj osoba koje žive sa invaliditetom u BiH je još uvijek nemoguće tačno utvrditi. Agencija za statistiku BiH procjenjuje, na osnovu podataka dobivenih od službi za socijalni rad i PIO fondova iz oba entiteta, da više od 270.000 građana ima status invalida. Prema domaćim zakonima, taj status mogu ostvariti one osobe koje su rođene sa urođenim ili stečenim oštećenjem sluha i/ili vida, fizičkim invaliditetom, intelektualnim poteškoćama, autizmom, te mentalnim i duševnim oštećenjima. UN konvencija o pravima osoba sa invaliditetom uključuje i osobe sa dugotrajnim fizičkim, intelektualnim, mentalnim ili osjetilnim oštećenjima.⁵

² „Specijalni izvještaj o stanju prava osoba s intelektualnim i mentalnim teškoćama u Bosni i Hercegovini“, Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Banja Luka, februar 2018. godine

³ Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2016-2021, Sarajevo, juli 2016. godine

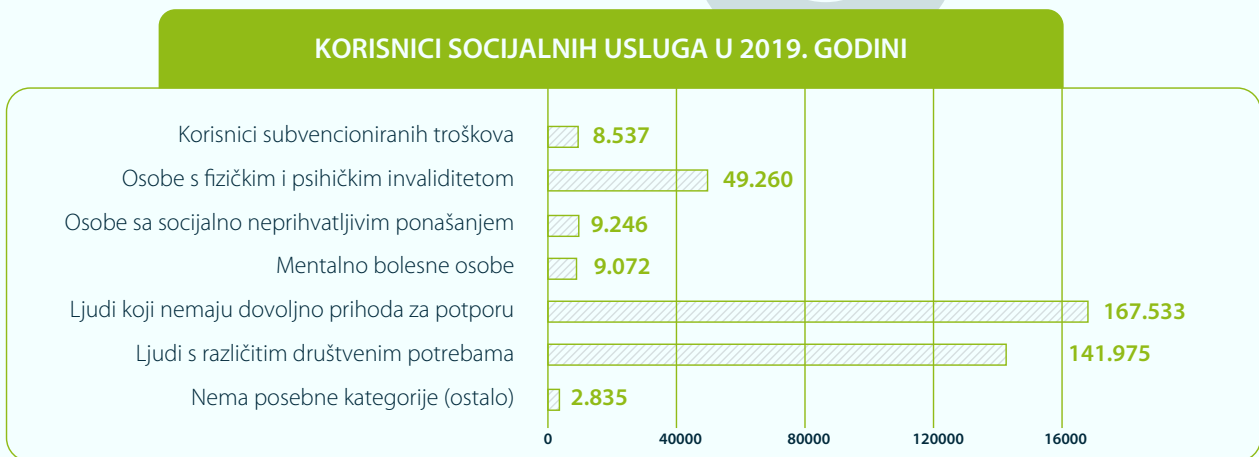
⁴ <https://globalanalitika.com/zasto-je-vazno-znati-broj-osoba-s-invaliditetom-u-bosni-i-hercegovini/>

⁵ <https://diskriminacija.ba/osobe-sa-invaliditetom-u-bih-pravo-na-obrazovanje>

Nadalje, Agencija za statistiku BiH u izvještaju iz 2021. godine pod nazivom „Bosnia and Herzegovina in figures“⁶ navodi statističke podatke za osobe koje su koristile socijalne usluge u 2019. godini prema slijedećim kategorijama:

- I. Korisnici subvencioniranih troškova **8.537**
- II. Osobe s fizičkim i psihičkim invaliditetom **49.260**
- III. Osobe sa socijalno neprihvatljivim ponašanjem **9.246**
- IV. Mentalno bolesne osobe **9.072**
- V. Ljudi koji nemaju dovoljno prihoda za potporu **167.533**
- VI. Ljudi s različitim društvenim potrebama **141.975**
- VII. Nema posebne kategorije (ostalo) **2.835**

(grafički prikaz ispod).

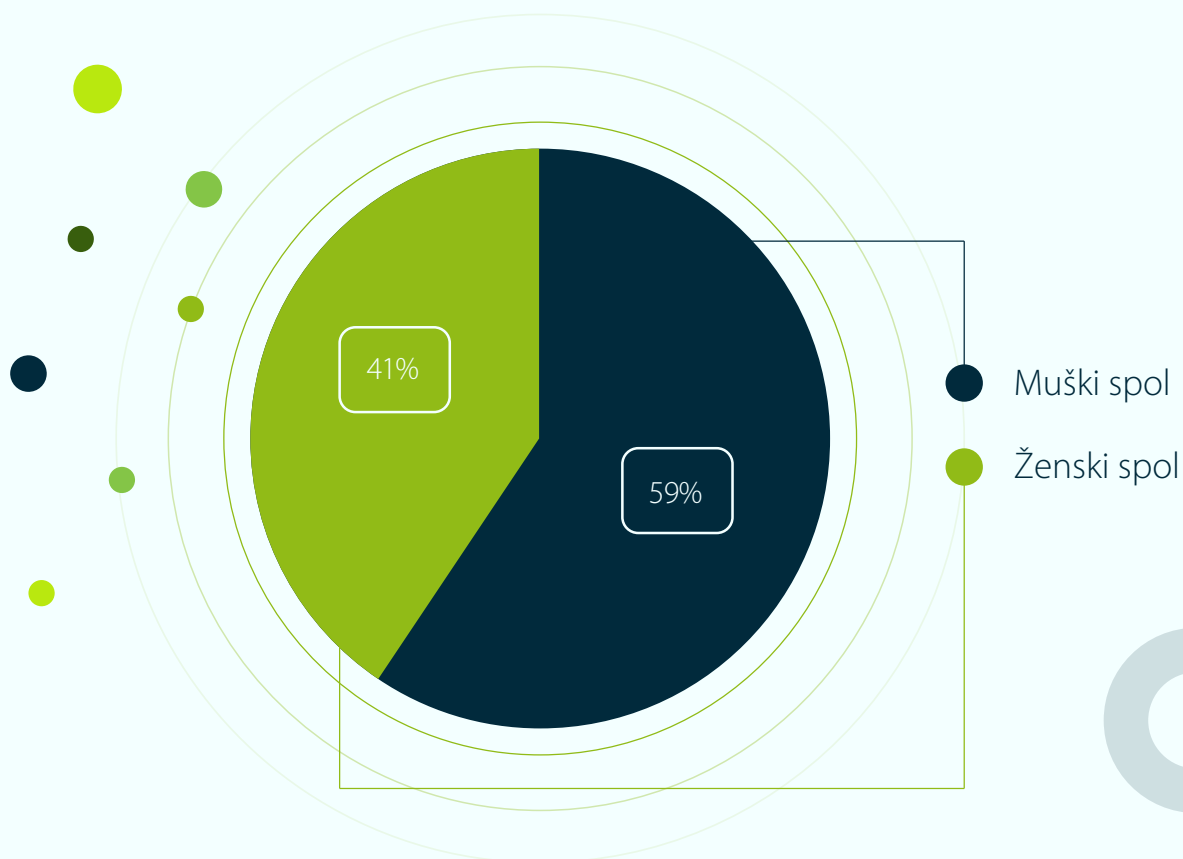

U istom izvještaju se navode statistički podaci ustanova socijalne zaštite za mentalno i fizički hendikepirane osobe (djecu, adolescente i odrasle), kako slijedi:

- A. U 2016. godini, ukupan broj ovih osoba bio je 2.742, od čega 1.668 osoba muškog i 1.074 osoba ženskog spola.
- B. U 2017. godini, ukupan broj osoba iznosio je 2.748, od čega 1.643 osoba muškog i 1.105 osoba ženskog spola.
- C. U 2018. godini, ukupan broj osoba sa smetnjama bio je 2.776, od čega 1.682 osoba muškog i 1.094 osoba ženskog spola
- D. U 2019. godini, ukupan broj osoba iznosio je 2.586, od čega 1.538 osoba muškog i 1.048 osoba ženskog spola

⁶ Agencija za statistiku BiH, Bosnia and Herzegovina in figures, 2020, link: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/NUM_00_2020_TB_1_EN.pdf

Podaci prema spolu u 2019.g.

Prema podacima Institucije ombudsmana za ljudska prava, danas je, njihovim posredstvom, u BiH institucionalizirano preko 3.000 osoba u ustanove zatvorenog tipa, a broj osoba u riziku od institucionalizacije je višestruko veći.⁷

Ostalih podataka nema ili nisu sistemski uvezani kroz institucije.

⁷ Pravo osoba sa invaliditetom na život u zajednici, Banja Luka, decembar, 2020.

Kategorizacija osoba s invaliditetom

Prema Daytonskom mirovnom sporazumu, Bosna i Hercegovina je kompleksna država koja se sastoji od dva entiteta (Republika Srpska i Federacija BiH) i zasebnog Brčko distrikta. Federacija BiH se dalje sastoji od 10 Kantona, dok je Republika Srpska centralizirana. Shodno tome, i sistem socijalne zaštite u RS je centraliziran (Zakon o socijalnoj zaštiti RS, 1993), dok je Ustavom Federacije BiH i njegovim odredbama, socijalna zaštita definirana kao zajednička nadležnost federalnih i kantonalnih organa vlasti pri čemu je Ustavom precizirano da Federalna vlast utvrđuje politiku i donosi okvirne propise, a kantonalne i općinske vlasti odgovorne su za uspostavu institucija, provedbu i finansiranje socijalne zaštite. Naravno, umjesto ujednačavanja sistema i zakona u ovoj oblasti, situacija je takva da skoro svaki Kanton u FBiH ima svoje zakonodavstvo i svoje propise u oblasti socijalne zaštite.

Socijalnu zaštitu možemo definirati kao sistem ekonomskih, političkih i svih drugih socijalno-institucionalnih mjera i aktivnosti čiji je cilj prevencija uzroka mogućih individualnih socijalnih slučajeva i grupnih socijalnih problema kao i obezbjeđenje uvjeta za odgovarajuće institucionalizirane investicije u slučajevima javljanja teškoća koje onemogućavaju uspješno lično i socijalno funkcioniranje (Vidanović, 2006).

Skoro 20 godina nakon rata, u Bosni i Hercegovini su i dalje prisutne slabosti u kreiranju sistema održivog razvoja što se odražava na cjelokupan socijalni sektor, a posebno na sektor socijalne zaštite najugroženijih skupina u Bosni i Hercegovini među koje prvenstveno spadaju osobe sa invaliditetom. Zakoni i prava iz oblasti socijalne zaštite se ne implementiraju jednako na cijelom njenom teritoriju. Tako npr. ekonomski razvijeniji kantoni, kao što je Kanton Sarajevo, imaju mogućnost izdvajanja većih sredstava u području socijalne zaštite osoba sa invaliditetom od ekonomski nerazvijenijih kantona, kao što je Posavski kanton.

Najčešće primjenjivan oblik socijalne zaštite za osobe sa invaliditetom u BiH je pravo na novčanu pomoć, a nju mogu ostvariti lica nesposobna za rad ili spriječena u ostvarivanju prava na rad i bez neophodnih sredstava za izdržavanje, ukoliko nema srodnika koji su po zakonu obavezni da ih izdržavaju, dok se pravo na novčanu naknadu za pomoć i njegu od strane drugog lica osigurava socijalno ugroženom, bolesnom ili invalidnom licu kojem je prijeko potrebna pomoć i njega drugog lica, a koje to pravo ne ostvaruje po nekom drugom osnovu.

Sama visina novčanih davanja je često nedovoljna za realne potrebe osoba sa invaliditetom i njihovih porodica, a npr. izmjene (2009.) Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH, donesene zbog postojeće ekonomske krize u zemlji, od prava na invalidninu, naknadu za pomoć i njegu od strane drugog lica i prava na ortopedski dodatak, izuzimaju sva lica čiji je invaliditet, utvrđen u procentima, ispod 90% oštećenja organizma, čime se ove osobe stavljaju u još nepovoljniji položaj.

Važno je napomenuti da postoje određene razlike u pravnoj podjeli osoba sa invaliditetom te u odnosu na pravni status ostvaruju i različita prava. Tako imamo četiri kategorije osoba sa invaliditetom:

- **ratni vojni invalidi,**
- **civilne žrtve rata,**
- **invalidi rada,**
- **invalidi koji su invalidnost stekli po rođenju ili u kasnijoj dobi po osnovu bolesti ili povrede, a nisu bili u radnom odnosu (ili tzv. neratni invalidi).**

Trenutno je veliko područje rasprave oko toga zašto sve osobe sa invaliditetom nemaju ista prava bez obzira na način nastanka invaliditeta.

U odnosu na vrstu, osobe sa invaliditetom u smislu Zakona su:

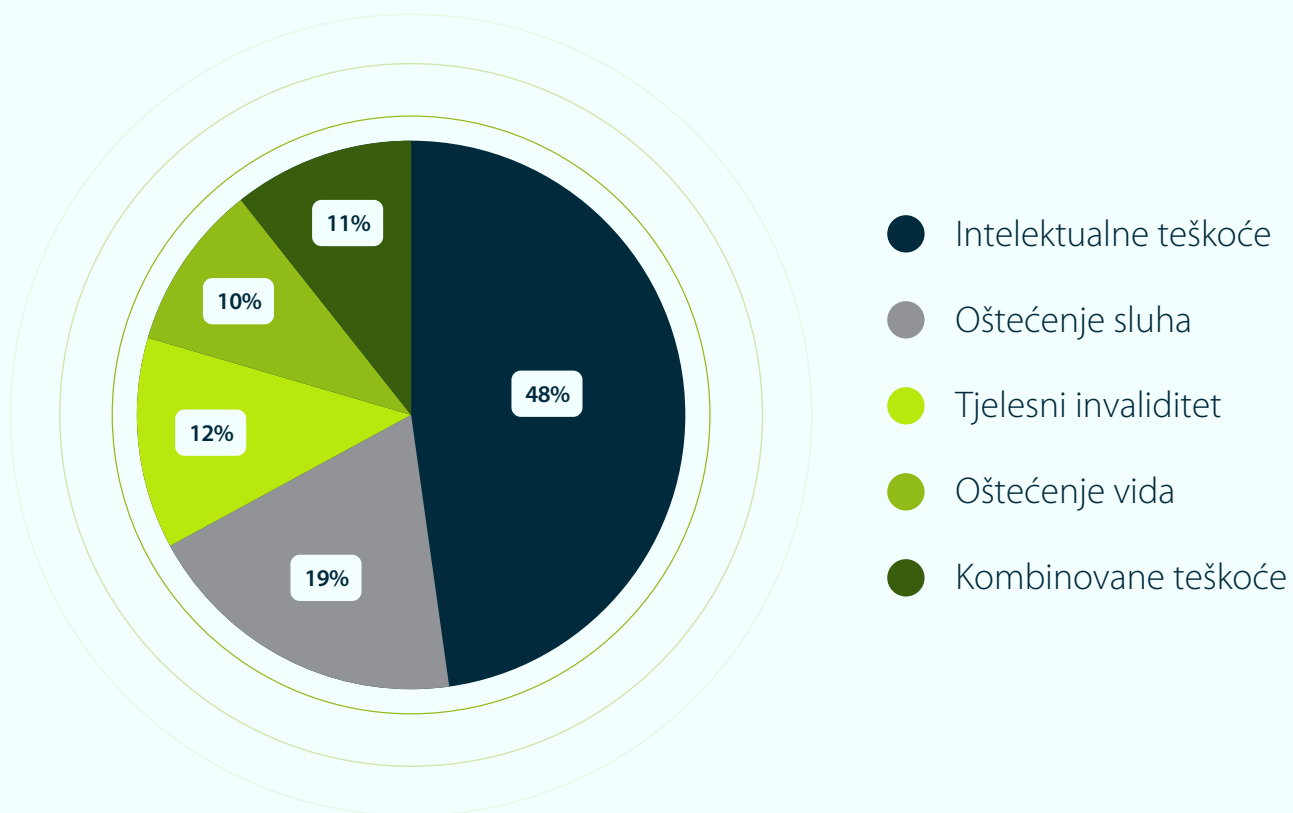
- **slijepa i slabovidna lica**
- **gluha i nagluha lica**
- **osobe sa poremećajima u govoru i glasu**
- **osobe sa poremećajem i trajnim smetnjama u fizičkom razvoju**
- **osobe sa smetnjama u psihičkom razvoju**
- **osobe sa kombiniranim smetnjama³**

Što se tiče procjene stepena invaliditeta, nju vrše: 1. za djecu: komisije u okviru centara za socijalni rad i 2. za odrasle: Institut za medicinsko vještačenje zdravstvenog stanja u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Prema istraživanju Sumera i Stol-a iz 2014, koje je obuhvatilo 320 osoba, oba spola, sa različitim vrstama invaliditeta i to: osobe sa intelektualnim teškoćama (lakim i umjerenim intelektualnim teškoćama), slijepe i slabovidne osobe, gluhe i nagluhe osobe, osobe sa motoričkim poremećajima i osobe sa kombiniranim smetnjama (kombinirane smetnje (invaliditet) predstavljaju osobe koje imaju dvije ili više vrsta invaliditeta, najčešće tjelesni invaliditet i intelektualne teškoće). Prosječna dob ispitanika bila je 31,4 godina (standardna devijacija 10,6 godina). Ispitanici su bili iz svih dijelova Bosne i Hercegovine. Kod svih ispitanika radilo se o urođenom invaliditetu, dakle u ovaj uzorak nisu uzimane osobe čiji je invaliditet posljedica rata ili profesionalne povrede (ratni vojni invalidi, civilne žrtve rata i invalidi rada). Od ukupnog broja osoba s invaliditetom, najveći broj je osoba s intelektualnim teškoćama pa slijede osobe s oštećenjem sluha. Brojke su prikazane u grafikonu koji slijedi.

³ ZAKON O OSNOVAMA SOCIJALNE ZAŠTITE, ZAŠTITE CIVILNIH ŽRTAVA RATA I ZAŠTITE PORODICE SA DJECOM FBiH, "Službene novine FBiH", br. 36/1999, 54/2004, 39/2006, 14/2009, 7/2014 - rješenje US BiH, 45/2016, 19/2017 - drugi zakon i 40/2018)

Osobe s invaliditetom

U ovom kontekstu, važno je i napomenuti neadekvatnost sistema procjene osoba sa invaliditetom.

Dok za osobe sa senzornim i motoričkim oštećenjima, dakle za osobe sa slušnim, vidnim i tjelesnim invaliditetom, postoje jasna pravila za procjenu stupnja invaliditeta, procjena za osobe sa intelektualnim teškoćama je veoma arbitrarna i upitna.⁹

⁹Odlomak preuzet iz „Study on the quality of life of people with disabilities“, Sumero and Stol, 2014.

Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u FBiH

Obrazovanje i pristupačnost

Prema STRATEGIJI ZA UNAPREĐENJE PRAVA I POLOŽAJA OSOBA S INVALIDITETOM U FBiH 2016-2021, Vlade FBiH, ističe se sljedeće:

- 10% stanovnika BiH ima neki oblik invaliditeta
- 30% ukupnog stanovništva je posredno ili neposredno pogođeno posljedicama fenomena invalidnosti
- Objekti za obrazovanje su slabo ili nikako prilagođeni osobama s invaliditetom bez obzira na propise
- Osobe s oštećenjem vida i sluha imaju ograničen pristup informacijama
- Zanemarene su elementarne specifičnosti i potrebe OSI pri dizajniranju mrežnih stanica
- Ne vodi se računa o pristupačnosti mrežnih sadržaja
- Internet nije prilagođen osobama s invaliditetom a posebice se ovo odnosi na softvere i hardvere koji su na engleskom jeziku i sl.

Što se tiče zapošljavanja OSI, u istom dokumentu se navodi da mnogi podzakonski i zakonski akti nisu izmijenjeni u ovom području te da najveću ulogu igra Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje OSI, koji kroz razne poticaje usmjerava i zapošljava iste. Također je navedeno da je neophodno uraditi izmjene Zakona kojima bi se unaprijedilo zapošljavanje OSI. Nažalost, u ovom polju nije istaknut nevladin sektor koji ima ključnu ulogu u zapošljavanju, obrazovanju i osnaživanju osoba s invaliditetom.

Obrazovanje, osposobljavanje i zapošljavanje - Udruga ProReha

Udruga ProReha je kroz proces profesionalne rehabilitacije obezbijedila preduvjete za poboljšanje sposobnosti osoba s invaliditetom, naročito kada su u pitanju zahtjevi tržišta rada. Također, ProReha je poduzela korake i osmislila procedure da bi se osobama s invaliditetom omogućio odabir adekvatne profesije, tj. posao koji će obavljati i zahvaljujući kojem će se bolje integrirati u društvo. Okvirni cilj profesionalne rehabilitacije jeste ostvarivanje maksimalnih fizičkih, društvenih i emocionalnih sposobnosti kao i šansi za posao, imajući u vidu postojeća ograničenja. Uz dobro osmišljene programe profesionalne rehabilitacije i osposobljavanja koje provodi ProReha, a koji za cilj imaju stimuliranje udjela osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada, osposobljavanje i zapošljavanje uz podršku te manje zaštićenih oblika zapošljavanja, trebali bi biti alternativa jedino u slučajevima kada nije moguće udovoljiti potrebama osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada. Trenutni sistem profesionalne rehabilitacije i osposobljavanja je zasnovan na zastarjelom pristupu zapošljavanja uz podršku, koji je baziran na medicinskoj dijagnozi, a ne na izboru i sposobnosti osoba s invaliditetom, što ProReha kroz svoje aktivnosti nastoji promijeniti.¹⁰

¹⁰ https://proreha.ba/Documents/2018/5_godina_final_za_pregled.pdf

Udruga ProReha svojim društveno odgovornim angažmanom pruža podršku marginaliziranim skupinama društva, u segmentu njihove profesionalne rehabilitacije.

Rješenja su zasnovana na detaljnim analizama potreba poslodavaca putem kojih značajno mogu unaprijediti pozitivne ekonomske i pravne utjecaje na svoje poslovanje. Osobe s invaliditetom ne smiju se smatrati teretom ili manje dobrim radnicima, samo zato što iziskuju drugačije uvjete rada.

O ovom problemu smo istraživali, a poslodavci su zaključili da su osobe s invaliditetom:

- lojalni radnici, koji manje odsustvuju s posla i duže se zadržavaju na jednom radnom mjestu.
- njihovo prisustvo često podiže radni moral i motivira druge zaposlenike da preduzmu inicijativu.

Za ove ljude, proces stručnog osposobljavanja i zapošljavanja daleko je lakše implementirati uz centre za stručno osposobljavanje, rehabilitaciju i prekvalifikaciju, kao što je ProReha.¹¹ U samom procesu zapošljavanja, prvi i početni korak je dijagnostika. U procesu dijagnostike, potrebno je implementirati preliminarnu fazu identifikacije putem tehnike intervjua i procjene, u kojem su naznačene osnovne informacije o osobi, poput prethodnog radnog iskustva, tipa vještina koje ima, interesa za različite vrste poslova i sl. Nakon toga, osoba se upućuje na dijagnostiku kod psihologa koji, uz pomoć bihevioralne i drugih metoda, identificira stanje i poslovnu sposobnost. Na osnovu izvještaja od strane stručnih lica, odlučuje se da li osoba s invaliditetom treba proći kroz fazu rehabilitacije i prekvalifikacije ili preći odmah na fazu edukacije.

Program edukacije se provodi kroz 6 ili 8 modula u kojima osobe s invaliditetom stječu osnovna znanja o poslovnim vještinama koje su neophodne za rad u bilo kojoj poslovnoj organizaciji. Na osnovu ovih faza i prethodnog iskustva pojedinca, osoba se umrežava sa agencijom za zapošljavanje ili direktno sa poslodavcem. Sa osposobljavanjem i zapošljavanjem, cjelokupni proces nije završen. Vrš se konstantni monitoring i supervizija progressa osobe s invaliditetom na radnom mjestu, procjenjuju se dalje mogućnosti ili eventualne poteškoće u radu sa aspekta poslodavca i zaposlenika.¹² Trenutno ProReha posjeduje bazu od 250 identificiranih osoba s invaliditetom od čega je njih 200 već prošlo proces edukacije i osposobljavanja kroz projekte BBRZ-a, USAID-a, Caritas, EU fondova i drugih međunarodnih organizacija.

Edukacija doprinosi razumijevanju ključnih principa u socijalnom i poslovnom okruženju, osnaživanju kroz realno rješavanje problemskih situacija u životu i u poslovnim organizacijama, kao i kod razvijanja socijalnih i poslovnih kompetencija. Na kraju edukacije i nakon završenog testiranja, pokazalo se da su korisnici kroz usvojena znanja mogli interpretirati i koristiti stečeno znanje u socijalnoj sredini i poslovnoj organizaciji, primjenjivati praktična znanja koja su opisali u radnoj sredini ali i motivirati sebe na poslu ili u osobnom razvoju za izvođenje radnih aktivnosti kao i upravljati sopstvenim razvojem. Rad sa osobama s intelektualnim i drugim kombiniranim teškoćama uvijek nosi izazove i rizike koje treba prihvatiti, ali i benefite koje same osobe pokazuju kroz rad, a to su motivacija, upornost i nit sreće koje iskazuju tokom svoje uspješnosti. Kontinuirani rad sa osobama s invaliditetom ovih kategorija pokazao je da one također mogu dosta postići na izgradnji svoje ličnosti, ali i na pripremi za poslovni svijet koji je pun turbulencija, konflikata i rješavanja problema čije teme su participanti aktivno savladali.¹³

¹¹ Vodič za poslodavce, februar 2017. godine, USAID/PPMG-PROREHA

¹² https://proreha.ba/Documents/2018/5_godina_final_za_pregled.pdf

¹³ https://proreha.ba/Documents/2018/5_godina_final_za_pregled.pdf

Zakonski okviri/propisi

Politika u oblasti invalidnosti BiH i dvije strategije za njeno provođenje u oba bosanskohercegovačka entiteta (FBiH i RS) jedini su dokumenti koji su pripremljeni uz učešće i vodstvo organizacija osoba s invaliditetom, u saradnji sa institucijama svih nivoa vlasti u BiH. Kada se govori o osobama s invaliditetom i preprekama koje imaju u svakodnevnom životu, osposobljavanje i zapošljavanje su uvijek u vrhu neostvarenih prava. Ukoliko uzmemo u obzir da su osobe s invaliditetom često korisnici nekog oblika socijalne zaštite, lako se izvodi zaključak da se upravo osobe s invaliditetom suočavaju sa teškim ekonomskim stanjem, što je svakako i rezultat nezaposlenosti. Međutim, pored prava na rad, osposobljavanje i zapošljavanje, često se zanemaruje činjenica da su osobe s invaliditetom, zbog svoje invalidnosti, već od samog početka osuđene na veći stepen siromaštva u odnosu na druge grupe građana. U oba entiteta u BiH predviđen je sistem kvota za zapošljavanje osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada, s tim da postoje određene razlike u njegovoj sveobuhvatnosti.

Iako u oba entitetska zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom ili zakona o radu postoje načelne odredbe kojima se daje prednost pri zapošljavanju osobama s najtežim stepenom invaliditeta, što bi trebalo detaljnije regulirati podzakonskim aktima, ipak nema značajnijeg zapošljavanja takvih osoba. Mnoge osobe s invaliditetom, zbog nemogućnosti zapošljavanja, u potpunosti zavise od finansijskih primanja iz budžetskih sredstava za svakodnevni opstanak.¹⁴

Uloga i svrha Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom precizirana je Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom, a u skladu sa preuzetim obavezama naše države iz Standardnih pravila Ujedinjenih nacija za izjednačavanje mogućnosti osoba s invaliditetom. Položaj osoba s invaliditetom skoro je isti u svim dijelovima Bosne i Hercegovine. Karakterizira ga nedostatak resursa u institucijama odnosno neadekvatno definiranje budžetskih prioriteta, diskriminacija, stigma i obrazovanje koje ne ide u korak s tržištem rada. Osobe s invaliditetom (OSI) su društvena grupa koja je najteže pogođena siromaštvom i nezaposlenošću. Populacija OSI je najčešće izložena višestrukoj marginalizaciji i diskriminaciji i njeni pripadnici su isključeni po više osnova – prije svega zbog invalidnosti, zatim spola, godina, etničke pripadnosti i drugog. Kada je riječ o sistemskoj podršci osoba s invaliditetom unutar pravnog okvira u Federaciji Bosne i Hercegovine, veći broj zakona i podzakonskih akata tretira ovu kategoriju stanovništva, bilo na posredan ili neposredan način. Naročito relevantni zakoni na nivou Federacije BiH kojima je regulirana oblast prava osoba s invaliditetom su: Zakon o osnovama socijalne zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom; Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica, uz više drugih vezanih zakona koji se bave oblastima socijalne i boračke zaštite; Zakona o osnivanju Instituta za medicinsko vještačenje; Zakona o preuzimanju prava i obaveza osnivača nad ustanovama socijalne zaštite u Federaciji BiH; Zakona o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih branitelja i dr. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine iz februara 2010. godine predstavlja pravni okvir kojim je po prvi put sistematično i koncentrirano adresirano pitanje radnog statusa osoba s invaliditetom i 57 obaveza Federacije BiH prema ovim kategorijama. Ipak, Zakon ne nudi rješenja za sva relevantna pitanja, te sadrži određene nedorečenosti, naročito u pogledu kontrole i nadzora nad radom pravnih subjekata koji podliježu ovom Zakonu i njegovim odredbama.¹⁵

¹⁴ „Plan i program za obuku savjetnika za zapošljavanje uz podršku“, Mirela Šuman, Zerina Bešlagić, Irma Hadziavdić, Vanja Burić, Zerina Čolaković, Sarajevo 2022.

¹⁵ ibid

UN konvencija

Kako se dalje navodi, iako je Bosna i Hercegovina usvojila UN-ovu Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, u različitim sistemima, koriste se različite definicije i pod različitim uvjetima i kriterijima se stiče status i ostvaruje pravo po osnovi invaliditeta. „Ovakav pristup predstavlja polazište diskriminacije koja je još uvijek značajno prisutna, unatoč mnogim kritikama, preporukama, pa i određenim aktivnostima domaćih i međunarodnih institucija i organizacija koje su se bavile pitanjima invaliditeta i definiranjima okvira reformi u ovoj oblasti. Naime, ključni problem u pristupu invaliditetu u Federaciji BiH, kao i u BiH, je što se on prvenstveno procjenjuje po medicinskom, a ne socijalnom modelu, te po uzroku nastanka, a ne posljedicama.“¹⁶

Iako je Bosna i Hercegovina 12. marta 2010. godine ratificirala Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom Ujedinjenih naroda kao i Opcionalni protokol, a Konvencija je stupila na snagu 11. aprila 2010. godine, sveukupni položaj OSI izuzetno je težak. UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom je najnovije i najpsežnije priznanje ljudskih prava osoba s invaliditetom – podcrtava građanska, kulturna, politička, društvena i ekonomska prava osoba s invaliditetom. Svrha Konvencije je da „promovira, štiti i osigurava potpuno i jednako uživanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda od strane osoba s invaliditetom te poštivanje njihovog urođenog dostojanstva“.

Prije svega, potrebno je adekvatno i dosljedno provođenje Konvencije, s obzirom da se Konvencija odnosi na sva područja života i na sva pitanja koja su od ključne važnosti za OSI; njeno poštovanje bi minimiziralo ili u potpunosti suzbilo različite vidove diskriminacije OSI i povećalo stepen njihove socijalne uključenosti. Također, u glavama ljudi ne bi smjele postojati bilo kakve predrasude ili barijere. U novije vrijeme je vidljiva tendencija porasta zanimanja za pravnu zaštitu i punu integraciju u društvo osoba kod kojih postoje tjelesna, čulna ili mentalna oštećenja.

¹⁶ „Specijalni izvještaj o stanju prava osoba s intelektualnim i mentalnim teškoćama u Bosni i Hercegovini“, Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Banja Luka, februar 2018. godine

Konkurentnost OSI/ Socijalno poduzetništvo

U segmentu koji tretira osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom, u Strategiji za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine 2016-2021, po prvi put se uvodi i koncept podržavanja socijalnog poduzetništva. Strategijom je određeno da u narednom periodu Federalno ministarstvo razvoja poduzetništva i obrta treba usmjeriti svoje aktivnosti na poticanje i promoviranje socijalnog poduzetništva, i to kroz poticanje poduzetništva ranjivih kategorija. Socijalno poduzetništvo predstavlja oblik poslovanja kojem je, pored stjecanja dobiti, cilj i stvaranje pozitivnog učinka na određenu užu, ali i širu društvenu zajednicu.

U implementaciji cilja upošljavanja osoba s invaliditetom kroz tzv. socijalno poduzetništvo, poseban akcenat je stavljen na doprinos Federalnog ministarstva razvoja poduzetništva i obrta, koje se uz osnovne nositelje procesa u oblasti socijalne zaštite, profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom – Federalnog ministarstva rada i socijalne politike i Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom – mora aktivno uključiti kao treći ključni doprinosilac ostvarenju definiranih prioriteta.

U razvijanju socijalnog poduzetništva, kao prioritetan cilj je navedena mogućnost razvoja malih i srednjih poduzeća. Predviđeni plan za razvoj društvenog poduzetništva fokusiran je na tri područja: poboljšanje pristupa finansiranju, povećanje vidljivosti društvenog poduzetništva i unapređenje zakonodavnog okvira.¹⁷

Treba imati u vidu da povećane potrebe osoba s invaliditetom za osposobljavanjem i zapošljavanjem koje, pored potrebe za socijalnim uključivanjem i ljudske potrebe za radom, proizlaze i iz smanjenja obima socijalnih naknada i prava iz oblasti socijalne zaštite koja su, u ranijem društvenom uređenju bila znatno veća i obuhvatala niz drugih socijalnih rješenja vezanih za zbrinjavanje osoba s invaliditetom. Kada je institucionalni model zbrinjavanja OSI prevladan, fokus interesa i potreba se, logično, usmjerio na osposobljavanje, zapošljavanje i osamostaljivanje. Zapošljivost osoba s invaliditetom moguće je povećati kroz: - povećanje njihove konkurentnosti na tržištu rada, odnosno pružanjem mogućnosti da se obrazuju i osposobljavaju za zanimanja za kojima postoji potražnja, uz uvažavanje ograničenja koja uzrokuju oštećenja, odnosno da se preostale sposobnosti osoba s invaliditetom maksimalno iskoriste i usklade s potražnjom na tržištu rada; - pružanje potrebne podrške kroz usluge podrške u zajednici koje će osobama s invaliditetom omogućiti jednake mogućnosti u ispunjavanju radnih obveza. S jedne strane, dakle, imamo zanimanja koja su atraktivna na tržištu rada, a s druge strane zanimanja koja mogu raditi osobe s invaliditetom i to u odnosu na vrstu oštećenja koje je uzrok invaliditeta. Tu postoji velika varijabilnost u ograničenjima u odnosu na vrstu oštećenja, stoga je neophodno izvršiti komparaciju zanimanja s jedne i sposobnosti osoba s invaliditetom da ih obavljaju s druge strane, kako bi se dobile valjane preporuke za zanimanja za svaku od skupina, odnosno kako bi se izdvojila zanimanja koja može obavljati većina osoba s invaliditetom.¹⁸

Položaj OSI kada je riječ o mogućnostima zapošljavanja je otežan jer njega karakteriziraju nedostatak kvalitetnog provođenja zakonskih legislativa, diskriminacija, stereotipi i predrasude, te obrazovanje koje nije u skladu sa potrebama tržišta rada i zbog toga često ne ostavlja mogućnost OSI da po završetku određene škole nađe odgovarajuće radno mjesto.

¹⁷ Plan i program za obuku savjetnika za zapošljavanje uz podršku*, Mirela Šuman, Zerina Bešlić, Irma Hadziavdić, Vanja Burić, Zerina Čolaković, Sarajevo 2022.

¹⁸ ISTRAŽIVANJE O OBRAZOVNIM POTREBAMA OSOBA S INVALIDITETOM u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori s ciljem lakšeg zapošljavanja i veće konkurentnosti na tržištu rada, Tatjana Žarković i Tanja Mandić Đokić, juni 2018.

Škole i programi za osobe s invaliditetom

Postoji snažna veza između invaliditeta i niskog nivoa obrazovanja. Iz tog razloga, obrazovanje je bitno sredstvo za pomoć osobama s invaliditetom da učestvuju u društvu. Kao osnovni princip, inkluzivno obrazovanje je stoga važna polazna tačka za razvojnu saradnju.

Obrazovanje i obuke su, također, oblast u kojoj se prava OSI ne poštuju u skladu sa postojećim zakonodavnim okvirima. Iako postojeći zakoni i pravne odredbe sadrže i naglašavaju pravo na obrazovanje za sve pod istim uvjetima, stvarna slika je drugačija.¹⁹

Deklarativna jednakost osoba s invaliditetom kroz omogućavanje, ili bolje rečeno ne zabranjivanje upisivanja bilo koje srednje škole, može stvoriti utisak da su, barem osobama s tjelesnim oštećenjem, dostupni svi programi obrazovanja koji postoje u državi, odnosno dosta širok izbor zanimanja. Praksa, pak, pokazuje kako je to sasvim netačno zbog arhitektonske nepristupačnosti objekata u kojima se škole nalaze, nemogućnosti dolaska i odlaska u školu uzrokovanog nepristupačnošću javnog prijevoza kao i nepristupačnošću srednjoškolskih domova koji onemogućavaju pohađanje srednje škole u nekom drugom mjestu, osim mjesta stanovanja.²⁰

Zbog spomenutih razloga i nepristupačnosti većine škola, neprilagođenosti planova i programa, nepostojanje dodatnih kadrova u nastavi, neprilagođenih informacija, nastavnih materijala i sl. mnoge osobe s invaliditetom su prinuđene da upisuju upravo specijalne srednje škole.

Slijedi popis srednjih škola koje trenutno održavaju programe namijenjene osobama s invaliditetom:

- Škola za srednje stručno obrazovanje i radno osposobljavanje - Sarajevo
Nakon završene tri godine školovanja, učenik stječe zvanje pomoćnik kuhara, a nakon četiri godine školovanja – kuhar.
- Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju Sarajevo
U okviru srednjoškolskog obrazovanja djeca mogu birati da pohađaju opću ili srednju stručnu školu u kojoj stječu vještine za zanimanja poput pomoćnog kuhara.
- Centar „Zaštiti me“ Banja Luka
Centar je obrazovna ustanova za djecu sa smetnjama u intelektualnom razvoju i djeca mogu birati zanimanja poput pekara i kuhara.
- Specijalna osnovna i srednja škola “Đorđe Natošević”- Prijedor
Centar ima status ustanove za djecu i omladinu sa posebnim potrebama i djeca mogu birati zanimanja, poput kuhara.
- Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu Sarajevo
Centar je javna ustanova za obrazovanje slijepih učenika iz cijele Bosne i Hercegovine. Srednjoškolski programi obuhvataju odjeljenja za fizioterapeute (IV stepen), telefoniste (IV stepen), poslovne sekretare (IV stepen) i pakere proizvoda (II stepen).

Sve ove škole nude posebne programe za osobe sa različitim vrstama invaliditeta.

Svi programi koji se nude u srednjim stručnim školama u BiH obuhvataju sljedeća zanimanja:

- **kuhar**
- **pomoćni kuhar**
- **pekar**
- **fizioterapeut**
- **telefonski operater**

¹⁹ Plan i program za obuku savjetnika za zapošljavanje uz podršku, Mirela Šuman, Zerina Bešliagić, Irma Hadziavdić, Vanja Burić, Zerina Čolaković, Sarajevo 2022

²⁰ ibid

Neodgovarajuće i nepristupačno obrazovanje jedna je od velikih prepreka za zapošljavanje osoba s invaliditetom. Osobama s invaliditetom potrebno je ponuditi dodatno rješenje za obrazovanje i sticanje vještina što bi ovu kategoriju stanovništva dovelo u jednaku poziciju na tržištu rada i time smanjilo rizik od socijalne isključenosti i siromaštva.

Kreiranju samih nastavnih planova i programa pristupa se na način da su oni već namijenjeni određenoj grupi osoba s invaliditetom u odnosu na vrstu invaliditeta, te zbog toga dolazi do suženog izbora zanimanja odnosno klišeiziranja zanimanja za sve osobe s određenom vrstom invaliditeta. Tako postoji veliki broj osoba s oštećenjem vida koji su fizioterapeuti ili telefonisti, veliki broj osoba oštećenog sluha su obučari, a osobe s lakšim intelektualnim poteškoćama su pekari. Ovakav sistem kreiranja nastavnih planova i programa u odnosu na vrstu oštećenja koje je uzrok invaliditeta opravdano uzima u obzir ograničenja izazvana oštećenjem, ali premalo uzima u obzir pojedinačni interes i potrebe tržišta rada. Dio problema nalazi se u tome što se u cjelokupnom sistemu zbrinjavanja osoba s invaliditetom naglasak ne stavlja na kasnije zapošljavanje u struci, već na niz drugih okolnosti koje čine socijalni status osobe s invaliditetom (socijalizacija/socijalna izoliranost, mogućnost obitelji da osigura dolazak u školu, potreba za institucionalnim smještajem tijekom školovanja i sl.). Srednja škola tako često ima ulogu zbrinjavanja osobe s invaliditetom, produženog rada na njoj socijalizaciji i pripremanje za izlazak iz sustava institucija, a rjeđe predstavlja stvarnu pripremu za tržište rada. Vrlo je važno osigurati kvalitetan sistem kontekstualne pedagoške opservacije učenika i kreiranja prilagođenih programa shodno potrebama konkretnog učenika. Nastavne planove i način realizacije nastave potrebno je prilagoditi lakšem svladavanju konkretnih vještina koje će omogućiti brz ulazak u procese rada i obogatiti ih modulima koji se bave razvojem delikatnih vještina koje se odnose na manire, komunikacijske sposobnosti, radnu etiku, timski rad, samopredstavljanje i sl. uvažavajući realnu procjenu preostalih mogućnosti same osobe s invaliditetom.²¹

Dio problema se nalazi u tome što se u cjelokupnom sistemu zbrinjavanja osoba s invaliditetom naglasak ne stavlja na kasnije zapošljavanje u struci već na niz drugih okolnosti koje čine socijalni status osobe s invaliditetom (socijalizacija/socijalna izoliranost, mogućnost obitelji da osigura dolazak u školu, potreba za institucionalnim smještajem tokom školovanja i sl.). Srednja škola tako, često ima ulogu zbrinjavanja osobe s invaliditetom, produženog rada na njoj socijalizaciji i pripremanje za izlazak iz sistema institucija, a rjeđe predstavlja stvarnu pripremu za tržište rada. Valja naglasiti i problem koji ističu stručnjaci iz obrazovnih ustanova u pogledu obrazovanja osoba s invaliditetom, a koji se ogleda u „nerealnoj“ procjeni preostalih mogućnosti same osobe s invaliditetom, koja se upisuje za zanimanje koje objektivno ne može savladati ili barem ne može bez dodatne individualne podrške asistenta u nastavi, koju ni sistem a ni obitelji ne osiguravaju. Zbog toga dolazi do frustracije tih učenika/ca i jedan dio njih iz srednje škole izlazi nedovoljno osposobljen za zanimanje za koje se obrazovao. Zbog ovakvog pristupa srednjem obrazovanju osoba s invaliditetom, veoma često dolazi do toga da se same osobe s invaliditetom (nerijetko bez uzimanja u obzir njihovog mišljenja) upisuju u srednju školu koja je „na raspolaganju“. To uzrokuje njihovu nezainteresiranost za usavršavanje kompetencija u okviru zanimanja koje su stekli kao i njihovu nezainteresiranost za traženje posla.

²¹ ibid

Neformalne obuke OSI i poslodavaca

Prema podacima Ekonomskog Instituta iz Sarajeva,²² firme u BiH i pored velike stope nezaposlenosti iskazuju nezadovoljenu potražnju za radnicima, te ističu kako su ključni razlozi za takvo stanje: nedostatak programa podrške, porezna politika, neadekvatna obrazovna politika, kvalifikacije podnositelaca zahtjeva, nedostatak praktičnih znanja i vještina i radno iskustvo. Firme zato često ističu potrebu za dodatnim treninzima zaposlenika u okviru same struke.

Pored toga, veliki postotak firmi smatra kako zaposleni trebaju obuku i u drugim općim područjima, gdje se posebno ističu interpersonalne vještine, poznavanje rada na računaru, stranih jezika i komunikacije. S tim u vezi zaključujemo kako je pri izradi kurikuluma novih programa obrazovanja OSI naročito važno staviti naglasak na stjecanje znanja i vještina kroz konkretnu praktičnu obuku, koja će biti kreirana u saradnji s poslovnim sektorom. Neadekvatno educirana radna snaga predstavlja u prosjeku veće ograničenje za firme iz oblasti prerađivačke industrije i one orijentirane na izvoz. Posebno su firme iz metalne industrije u velikom nedostatku osoblja i to zbog iseljavanja kadrova u inostranstvo, gdje su ta zanimanja tražena.²³

Dodatna znanja i tzv. soft skills koje se očekuju od zaposlenika, a koje se teško pronalaze kod zaposlenih kadrova su: odlično poznavanje stranih jezika i informatička pismenost, komunikacijske i organizacijske vještine, timski rad, sposobnost rješavanja novonastalih problema, samoinicijativa, metodičnost u radu, određivanje prioriteta, staloženost i sposobnost da se izbori sa stresom, fleksibilnost, mašta, zainteresiranost za konstantnom profesionalnom nadogradnjom, usavršavanjem i praćenjem trendova.²⁴

Dok su osobe s tjelesnim i senzornim oštećenjem orijentirane ka novim tehnologijama i administrativnim zanimanjima i ne nalaze zadovoljstvo u repetitivnom radu, osobe s intelektualnim poteškoćama (koji danas čine većinu učenika u obrazovnim ustanovama specijaliziranim za obrazovanje osoba s invaliditetom) zainteresiranije su za aktivnosti vezane za boravak na otvorenom ili konkretne mehaničke poslove i zadovoljstvo nalaze u radnjama koje svladaju i ponavljaju. Stručnjaci iz obrazovnih ustanova specijaliziranih za obrazovanje osoba s invaliditetom koji rade s učenicima s intelektualnim teškoćama (kombiniranim ili s nekim drugim smetnjama) navode kako su gotova sva pomoćna zanimanja koja podrazumijevaju vodstvo od strane mentora pogodna za osobe sa intelektualnim teškoćama. Pri kreiranju nastavnih planova i programa za OSI potrebno je glavni fokus prebaciti s vrste oštećenja koje je uzrok invaliditeta na individualni interes i potrebe tržišta rada.

Programi vezani za pristup obrazovanju, stručnom usavršavanju, osposobljavanja, profesionalnoj rehabilitaciji, oglasi za posao, programi sufinansiranja zaposlenja, pristup servisima i uslugama za tražitelje zaposlenja, moraju biti prilagođeni specifičnim potrebama osoba s invaliditetom, dostupni u više formata (znakovni jezik, Braillovo pismo, web-stranice prilagođene individualnim potrebama osobe) i diseminirani različitim metodama.²⁵

²² Dijagnoza tržišta rada, Ekonomski institut Sarajevo, Sarajevo, 2015. godina

²³ ISTRAŽIVANJE O OBRAZOVNIM POTREBAMA OSOBA S INVALIDITETOM u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori s ciljem lakšeg zapošljavanja i veće konkurentnosti na tržištu rada, Tatjana Žarković i Tanja Mandić Đokić, juni 2018.

²⁴ ibid

²⁵ „Plan i program za obuku savjetnika za zapošljavanje uz podršku“, Mirela Šuman, Zerina Bešliagić, Irma Hadziavdić, Vanja Burić, Zerina Čolaković, Sarajevo 2022.

Neformalne obuke iz različitih područja, a posebno tzv. soft skills obuke, predstavljaju konkretnu mogućnost za razvoj pojedinca. Ovakve obuke postoje i veliki je broj organizatora ovakvih obuka, od javnih institucija, organizatora obrazovanja odraslih, nevladinih organizacija i sl. Međutim, mali broj obuka je ponuđen i prilagođen osobama s invaliditetom. Često osobe s invaliditetom nemaju mogućnost pristupa ovakvim obukama jer njihov sadržaj, metodologija ili mjesto održavanja nisu prilagođeni osobama s invaliditetom. Ako se želi ulagati u razvoj osoba s invaliditetom, bilo organizacijski ili pojedinačno, ključno je raditi na realizaciji što većeg broja neformalnih obuka za osobe s invaliditetom.

U najvećoj mjeri ovakve obuke za OSI organiziraju nevladine organizacije ili udruge OSI, međutim potrebna je veća uključenost i prilagodba drugih obrazovnih ponuda za osobe s invaliditetom, što uključuje i razvoj dodatnih kompetencija među stručnim trenerima/predavačima. Iskustva pokazuju kako se osobe s invaliditetom žele dodatno obučiti, kako rado sudjeluju u ovakvim obukama i kako je potrebno samo malo napora da se te obuke prilagode osobama s invaliditetom.

Ovakve obuke daju priliku pojedincu da razvije vještine ili unaprijedi znanje koje mu nedostaje, povezuju osobe s invaliditetom i omogućuju razmjenu iskustva kroz zajedničko učenje. U okviru raznih projektnih aktivnosti provode se sljedeće obuke: aktivno traženje posla, izrada poslovnoga plana, komunikacija i timski rad te motivacija i samopouzdanje, koje osiguravaju osobama s invaliditetom dodatne vještine i znanja te povećavaju njihove kompetencije i konkurentnost na tržištu rada.

Pored gore spomenutih obuka postoji još čitav niz drugih tema, odnosno kompetencija koje su potrebne za OSI, osobito za mlade, kako bi bili konkurentniji na tržištu rada: planiranje, upravljanje projektnim ciklusom, prezentacijske vještine, moderacija, planiranje i vođenje sastanaka, strateško planiranje, poslovna komunikacija, javni nastupi, vođenje društvenih mreža, zakoni o radu i sl.²⁶

²⁶ PREPORUKE ZA ZAPOSŁAVANJE OSOBA S INVALIDITETOM U BOSNI I HERCEGOVINI I CRNOJ GORI Sarajevo/Bar, 2020.

Uspješne priče iz prakse

Socijalno preduzeće Greens kojeg je osnovala Udruga ProReha bavi se proizvodnjom organskog mikropovrća, začinskog bilja i jestivog cvijeća po principima organske proizvodnje. Međutim, oni nisu jedinstveni samo po tome u Bosni i Hercegovini, u proces proizvodnje zapošljavaju i osobe s invaliditetom.

„U posljednje dvije godine kroz sam proces osposobljavanja i edukacije prošlo je preko 30 ljudi, neki od njih su zaposleni u Greensu. Svrha projekta koji upravo počinjemo da realiziramo, a koji planiramo da provedemo u tri kantona i obučimo po 10 osoba s invaliditetom u sklopu njihovih stambenih zajednica, je da i oni počnu sa sličnim ili istim vidom proizvodnje te da nam u budućnosti oni budu kooperanti“. U tijeku pandemije korona virusa, pokrenuli su novi proizvod, set za sađenje sa šest različitih vrsta biljaka, a akciju su nazvali sloganom „Ostani kući, posadi sam svoju omiljenu biljku“. Svoje proizvode ova firma distribuira putem maloprodajnih lanaca na teritoriji cijele BiH.²⁷

Pozitivna priča – Rusmir Ridžal

„Bio sam jako uzbuđen i rado sam pristao na razgovor i obilazak tada novootvorenog centra „Sumero“ u Hotonju. Objasnili su mi sve faze kroz koje moram proći i koje će me kasnije, kad prođem te faze procjene, dijagnoze, edukacije, prekvalifikacije, dovesti do samog zaposlenja, tako da sam to odmah prihvatio.

I eto u maju mjesecu došao je taj drugi poziv iz ProRehe da dođem na procjenu, na koju sam došao i uključili su me odmah u Edukaciju pod nazivom „Poslovna Organizacija“. I tako je počelo sve, upoznao sam organizaciju, njihove vrijednosti i napore kako žele pomoći osobama sa invaliditetom, sa intelektualnim poteškoćama i posebnim potrebama i teško zapošljivim grupama.

Odmah sam se pronašao u tom njihovom planu i ProReha mi je dala motiv da napredujem kroz edukaciju da me osposobe i prekvalificiraju u osobu koja bi bila sposobna da pomogne tim grupama.

I kroz moj boravak u ProRehi i na edukacijama, druženjima sa ostalim osobama koje su bile uključene u taj program edukacije i kasnije stažiranja, dosta sam toga naučio, osjetio i to mi je dalo motiv da više ne odustanem od toga.

I sama potvrda mog prisustva na edukacijama, moje zalaganje na istoj, dobila je na težini kad su mi u oktobru rekli da će me uključiti u ProRehu na stažiranje na mjesec dana, jako sam se obradovao i nadam se da ću dobiti priliku za svojim stalnim zaposlenjem.“²⁸

Nakon što je uspješno prošao sve procese koje je nudila ProReha, Rusmir je potpisao ugovor i radio kao domar u Sumero centru dvije godine, gdje se još dodatno osnažio, a zatim pronašao stalno zaposlenje u firmi „Pretis“ u Vogošći, gdje je zaposlen i danas.

²⁷ <https://manager.ba/vijesti/projekt-greens-proizvode-mikropovr%C4%87e-i-zapo%C5%A1ljavaju-osobe-sa-invaliditetom>

²⁸ https://proreha.ba/bos/Dostignuca/Pozitivne_priče/clanak/Rusmir_Ridžal

Standardi, smjernice i alati za edukaciju i zapošljavanje OSI

Osvrt na član 9 i 24 UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom

— Član 9. Pristupačnost

Kako bi se osobama s invaliditetom omogućilo nezavisno življenje i potpuno sudjelovanje u svim područjima života, države potpisnice ove Konvencije poduzimaju odgovarajuće mjere kako bi im osigurale pristup, na ravnopravnoj osnovi s drugim osobama, izgrađenom okruženju, prijevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacijske i komunikacijske tehnologije i sisteme, kao i ostaloj opremi, prostorima i uslugama namijenjenim javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim područjima. Te mjere, koje uključuju identifikaciju i uklanjanje prepreka i barijera pristupačnosti, odnose se, između ostalog na:

- (a) **građevine, puteve, prijevoz i druge zatvorene i otvorene prostore, uključujući škole, stambene objekte, zdravstvene ustanove i radna mjesta;**
- (b) **informacije, komunikacije i druge usluge, uključujući elektroničke usluge i službe hitnih intervencija.**

2. Države potpisnice također će poduzeti odgovarajuće mjere radi:

- (a) **razvijanja, širenja i praćenja provođenja minimalnih standarda i smjernica za pristupačnost prostora i usluga otvorenih ili namijenjenih javnosti;**
- (b) **osiguravanja da privatna pravna lica koja pružaju prostore, sredstva i usluge otvorene ili namijenjene javnosti vode računa o svim aspektima pristupačnosti za osobe s invaliditetom;**
- (c) **pružanja obuke svim relevantnim subjektima i akterima o pitanjima pristupačnosti s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom;**
- (d) **osiguravanja natpisa na Braillevom pismu i u lako čitljivom i razumljivom obliku u zgradama i drugim prostorima otvorenim za javnost;**
- (e) **osiguravanja oblika lične pomoći i posrednika, uključujući vodiče, čitače i tumače znakovnog jezika, kako bi se olakšao pristup javnim objektima i prostorima otvorenim za javnost;**
- (f) **promoviranja drugih odgovarajućih oblika pomoći i podrške osobama s invaliditetom, kako bi im se osigurao pristup informacijama;**
- (g) **promoviranja pristupačnosti osobama s invaliditetom novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija i sistema, uključujući Internet;**
- (h) **promoviranja oblikovanja, razvoja, proizvodnje i distribucije dostupnih informacijskih i komunikacijskih tehnologija i sistema u ranoj fazi, tako da te tehnologije i sistemi postanu pristupačni uz minimalne troškove.²⁹**

²⁹ Više na http://www.mhrr.gov.ba/pdf/konvencija_bos.pdf. Un Konvencija o pravima osoba s invaliditetom.

Kako se ističe u samom članu 9, osobama s invaliditetom se garantira pristupačnost u svim poljima, pa tako i u polju obrazovanja i edukacije. Ovo se naročito odnosi na pristupačnost zgradama i prostorima i uklanjanje arhitektonskih barijera koje ometaju pristup obrazovnim programima osoba s invaliditetom. Također je obavezno omogućavanje pristupa raznim edukacijama za slabovidne ili nagluhe/gluhe osobe i s toga se navodi osiguranje tumača za znakovni jezik, zatim korištenje određenih programa u skladu s IT tehnologijama i sl.

Poteškoće i prepreke sa kojima se suočavaju OSI su prije svega arhitektonske, urbanističke i informativne, zatim neujednačen pristup obrazovnim institucijama, predrasude, neprilagođeni udžbenici i didaktička pomagala. Pristup informacijama je još jedna teška i ozbiljna prepreka i poteškoća za OSI. OSI nažalost nisu adekvatno informirane na koji način i od koga da traže informacije koje su im u većini slučajeva i nedostupne zbog fizičkih barijera ili barijera na koje OSI nailaze zbog različitih senzornih oštećenja.³⁰

Pitanje pristupačnosti također predstavlja jednu od ključnih tema kada govorimo o pravima osoba s invaliditetom. Pristupačnost je preduvjet da osobe s invaliditetom mogu aktivno uživati ljudska prava, potpuno i jednako sudjelovati u društvu i pridonositi mu, biti neovisne i donositi izbore koji se odnose na sve aspekte njihovih života.³¹

Državama potpisnicama nameće se obaveza da preuzmu odgovarajuće mjere da osobama s invaliditetom, na osnovu jednakosti sa drugima, osiguraju pristup izgrađenom okruženju, prijevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacijske i komunikacijske tehnologije, kao i drugim uslugama i objektima namijenjenim javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama, što uključuje i identifikaciju i uklanjanje prepreka i barijera pristupačnosti.³²

Ljudska prava se ne mogu zadovoljiti bez adekvatne i pristupačne informacije o njima. Nažalost, informacije o pravima u oblasti rada i zapošljavanja kao i upotreba informacijskih tehnologija i dalje ostaju nedostižni većem broju osoba s invaliditetom.

Programi vezani za pristup obrazovanju, stručnom usavršavanju, osposobljavanju, profesionalnoj rehabilitaciji, oglasi za posao, programi sufinansiranja zaposlenja, pristup servisima i uslugama za tražitelje zaposlenja, moraju biti prilagođeni specifičnim potrebama osoba s invaliditetom, dostupni u više formata (znakovni jezik, Braillovo pismo, web-stranice prilagođene individualnim potrebama osobe) i diseminirani različitim metodama.³³

Svi naponi za uklanjanje arhitektonskih prepreka su stihijski i kampanjski. Provode se prvenstveno na inicijativu organizacija osoba s invaliditetom i uz podršku donatora te participiranje Federalnog ministarstva prostornog uređenja i pojedinih lokalnih samouprava. U vezi s tim čine se određeni pomaci, ali je neophodno provesti dodatne napore u ovoj oblasti.

³⁰ Plan i program za obuku savjetnika za zapošljavanje uz podršku*, Mirela Šuman, Zerina Bešlagić, Irma Hadziavdić, Vanja Burić, Zerina Čolaković, Sarajevo 2022.

³¹ Član 9. UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

³² Član 9. UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

³³ Plan i program za obuku savjetnika za zapošljavanje uz podršku*, Mirela Šuman, Zerina Bešlagić, Irma Hadziavdić, Vanja Burić, Zerina Čolaković, Sarajevo 2022.

Smjernice za prilagođavanje informacija specifičnim potrebama osoba s invaliditetom

Način na koji se dijele informacije za osobe s invaliditetom doprinosi uklanjanju prepreka za njihovu participaciju.

U nastavku teksta predstavljene su kratke smjernice u cilju postizanja veće vidljivosti njihove uloge i usluga koje se nude osobama s invaliditetom:

— Analiza postojećih materijala

Kako bi se prilagodio način prenošenja informacija specifičnim potrebama OSI, prije svega potrebno je analizirati postojeće materijale da bi se ustanovila njihova pristupačnost, razumljivost i prilagođenost OSI.

U cilju postizanja ovog cilja potrebno je imati u vidu kome su namijenjeni materijali, da li ih osobe mogu anticipirati u trenutnom obliku, da li je informacijama prilagođena različitim oblicima invaliditeta (senzorna, tjelesna), kao i to da li ih osobe s intelektualnim poteškoćama mogu jasno razumjeti.

— Razvijanje plana širenja informacija

Bitno je promisliti na koji način će se širiti informacije. U tom kontekstu korisno bi bilo utvrditi koja su mjesta najposjećenija, koji mediji najgledaniji/najslušaniji, kako biste informacije plasirali na mjesta na kojima će ih najvjerojatnije publika kojoj su namijenjene i primiti.

Da bi osobe s invaliditetom mogle na istom nivou kao i ostali komunicirati sa javnim i uslužnim servisima i službama, koristiti njihove usluge i nesmetano pratiti sadržaje na svim medijskim servisima i drugim kanalima komunikacije potrebna su prilagođavanja. Osiguranje pristupačnosti je zakonska obaveza javnih servisa u pružanju usluga građanima. Osiguranje pristupačnosti bilo kojeg servisa i usluge podrazumijeva i povećanje broja korisnika tog servisa što je cilj svakog ponuđača usluge.³⁴

Dobar primjer pristupačnog internet sadržaja je onaj koji se može koristiti na nekoj web-lokaciji bez da se gleda. (Zamislite da koristite čitač ekrana koji čita sadržaj a da navigacija nije uobičajena korištenjem miša). Pristupačnost je bitan dio inkluzivnog korisničkog doživljaja. Bez obzira da li vaša ustanova ili organizacija posluje u javnom, privatnom, obrazovnom ili nevladinom sektoru, vođenjem računa o pristupačnosti vašeg proizvoda ili usluge, sigurno je da će se povećati interes javnosti kroz sadržaj koji se nudi na web-lokaciji. Na primjer, čitljivi tekst pomaže ne samo osobama sa slabim vidom, već i svim korisnicima. Mnoge dobre prakse za pristupačnost su dobra načela inženjeringa i dizajna općenito. Za web dizajnere koji teže majstorstvu svog posla, pristupačnost je samo stvar dobrog urađenog posla. Postojeće zakonodavstvo u svijetu kreće se u smjeru u kojem pristupačnost postaje obaveza za sve web lokacije.

³⁴ Vodič-za-prilagođavanje-medijskih-sadržaja-za-osobe-s-invaliditetom

EU Direktiva o pristupačnosti internetskih stranica zahtijeva da sve web stranice i aplikacije u javnom sektoru u državama članicama EU-a implementiraju, provode i održavaju standard web pristupačnosti. To uključuje web stranice državnih i javnih institucija i tijela koja se financiraju javnim novcem. Svaka država ima pravo proširiti područje primjene Direktive na ostale sektore i industrije.³⁵

Osobe s oštećenjem sluha i vida imaju ograničen pristup informacijama u različitim komunikacijama, dok su mobilna pristupačnost, web-pristupačnost, te RTV pristupačnost na niskom nivou zastupljenosti. Zanemarene su elementarne specifičnosti i potrebe osoba s invaliditetom pri dizajniranju web-stranica, ne vodeći računa o web-pristupačnosti.³⁶

Ukazano je da mediji i telekomunikacijske usluge, uključujući internet, nisu prilagođeni potrebama slijepih i slabovidnih osoba i osoba s oštećenim sluhom. Pored tehničkih problema prisutni su i jezički problemi, jer se softveri i hardveri prilagođavaju za potrebe engleskog jezika. Zapažen je nedostatak mobilnih telefona i aplikacija koje bi slijepim osobama pružale jednostavniju podršku i korištenje usluga mobilne telefonije. Ukazano je na zanemarivanje potrebe za zvučnim opisima, pristupom programskim vodičima i menijima (izbornicima), pristupom postavkama kontrasta i veličine teksta pri osmišljavanju digitalnih televizijskih sistema i usluga koji su vrata ka internetu za osobe s oštećenjem vida. Ukazano je na zanemarivanje specifičnih potreba osoba s invaliditetom (slijepih i slabovidnih osoba, gluhih i nagluhih osoba i osoba s drugim smetnjama) u programima javnih RTV i drugih servisa. Ukazano je na pogrdno korištenje termina o invalidnosti u medijima (pogrdno nazivanje i neprimjereno poređenje, stigmatizacija osoba s invaliditetom). Ukazano je da je potrebno unaprijediti kvalitet i kvantitet programa za djecu s poteškoćama, ali i programa namijenjenih osobama s invaliditetom (od emisija u redovnim terminima do priloga). Neophodno je emitirati više informacija u medijima o roditeljima djece s poteškoćama u razvoju.³⁷

— Član 24. Obrazovanje³⁸

Države potpisnice priznaju pravo osoba s invaliditetom na obrazovanje. S ciljem ostvarivanja ovog prava bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, države potpisnice osiguravaju inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima, kao i cjeloživotno obrazovanje, usmjereno na:

- (a) puni razvoj ljudskog potencijala i osjećaja dostojanstva i vlastite vrijednosti, te jačanja poštivanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i ljudske različitosti;
- (b) razvoj osobnosti osoba s invaliditetom, njihovih talenata i kreativnosti, te mentalnih i fizičkih sposobnosti, do punog potencijala;
- (c) omogućavanje djelotvornog sudjelovanja osoba s invaliditetom u slobodnom društvu.

³⁵ Ibid.

³⁶ Lokalni akcioni plan iz oblasti invalidnosti s ciljem unapređenja prava i položaja osoba s invaliditetom Zeničkodobojškog kantona (2020.-2021).

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

— 2. U ostvarenju ovog prava, države potpisnice osiguravaju:

- (a) da osobe s invaliditetom nisu isključene iz općeg sistema obrazovanja na osnovu invaliditeta, te da djeca s invaliditetom ne budu isključena iz besplatnog i obaveznog osnovnog i srednjeg obrazovanja na osnovu invaliditeta;
- (b) da osobe s invaliditetom imaju dostupno inkluzivno, kvalitetno i besplatno osnovno i srednjoškolsko obrazovanje, na ravnopravnoj osnovi s drugim osobama, u zajednicama u kojima žive;
- (c) razumno prilagođavanje individualnim potrebama;
- (d) da osobe s invaliditetom dobiju potrebnu podršku, u sistemu općeg obrazovanja, kako bi se olakšalo njihovo stvarno obrazovanje;
- (e) da se osiguraju učinkovite individualizirane mjere potpore u okruženju koje najviše doprinosi akademskom i socijalnom razvoju, u skladu s ciljem potpunog uključivanja.

— 3. Države potpisnice omogućit će osobama s invaliditetom učenje životnih i socijalnih vještina kako bi se olakšalo njihovo puno i jednako sudjelovanje u obrazovanju i u zajednici. U tom cilju, države potpisnice će poduzeti sljedeće:

- (a) olakšati učenje Brailleovog pisma, alternativnog pisma, augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i oblika komunikacije, vještina orijentacije i pokretljivosti, te olakšati podršku vršnjaka i mentorski rad;
- (b) olakšati učenje znakovnog jezika i promoviranje jezičnog identiteta zajednice gluhih osoba;
- (c) osigurati da se obrazovanje osoba, a posebno djece koja su slijepa, gluha ili gluho-slijepa obavlja na najprikladnijim jezicima i oblicima i sredstvima komunikacije za pojedinca, te u okruženju koje osigurava najveći mogući akademski i društveni razvoj.

— 4. Kako bi pomogle u ostvarivanju ovog prava, države potpisnice poduzet će odgovarajuće mjere za zapošljavanje nastavnika, uključujući one s invaliditetom, koji znaju znakovni jezik i/ili Brailleovo pismo, i obučit će stručnjake i osoblje koji rade na svim nivoima obrazovanja. Takva obuka treba uključivati svijest o invaliditetu i korištenje odgovarajućih augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i oblika komunikacije, obrazovnih tehnika i materijala za potporu osobama s invaliditetom.

— 5. Države potpisnice osigurat će da osobe s invaliditetom imaju pristup općem tercijarnom obrazovanju, stručnom osposobljavanju, obrazovanju odraslih i cjeloživotnom učenju bez diskriminacije i na ravnopravnim osnovama kao i drugi. U tom cilju, države potpisnice će osigurati da se osobama s invaliditetom osiguraju razumne prilagodbe.

U pomenutom članu UN Konvencije o osobama s invaliditetom neophodno je istaći da je važno koristiti sve pristupe koji su mogući u obrazovanju OSI. To zahtjeva alternativne pristupe, programe, informacione- komunikacione tehnologije, individualizirane mjere i sl. U općenitom smislu riječi, obuhvata inkluzivno obrazovanje koje posjeduje svoje karakteristike i to:

- Pristup cjelovitom sistemu koji je uvezan sa državnim i privatnim sektorom
- Cjelovito okruženje obrazovanja
- Pristup cjelovitoj osobi
- Podrška nastavnom osoblju
- Poštivanje i vrednovanje različitosti
- Prijateljsko okruženje prema učenju
- Djelotvorne tranzicije od učenja do zapošljavanja i praksi i sl.³⁹

U skladu s članom 24, izrađene su smjernice za postupanje, koje se mogu sažeti u par narednih tačaka:

- Suštinsko je pravo – pravo na inkluzivno obrazovanje
- Neophodno je kreirati konzistentan okvir za ranu identifikaciju, procjenu, podršku OSI, da bi pristupili okruženju za učenje
- Koristiti prave tehnike i alate za učenje OSI
- Inkluzivno obrazovanje je nespojivo za institucionalizacijom
- Uključiti adekvatne učitelje za OSI i sl.⁴⁰

U skladu sa navedenim smjernicama, Udruga ProReha je s timom stručnjaka: psihologa, pedagoga, psihijatra, defektologa i stručnjaka iz prakse, kreirala smjernice i program⁴¹, odnosno okvir za identifikaciju, procjenu i podršku OSI. Na osnovu ovog okvira moguće je procijeniti koje su neiskorištene mogućnosti OSI, u kojem polju edukacije djelovati, šta ih interesira, koji je nivo obrazovanja OSI, te iskoristiti adekvatne metode za neformalno učenje i pripremanje za poslovne aktivnosti.

Primjeri slijede:

Dio primjera – upitnik za identifikaciju

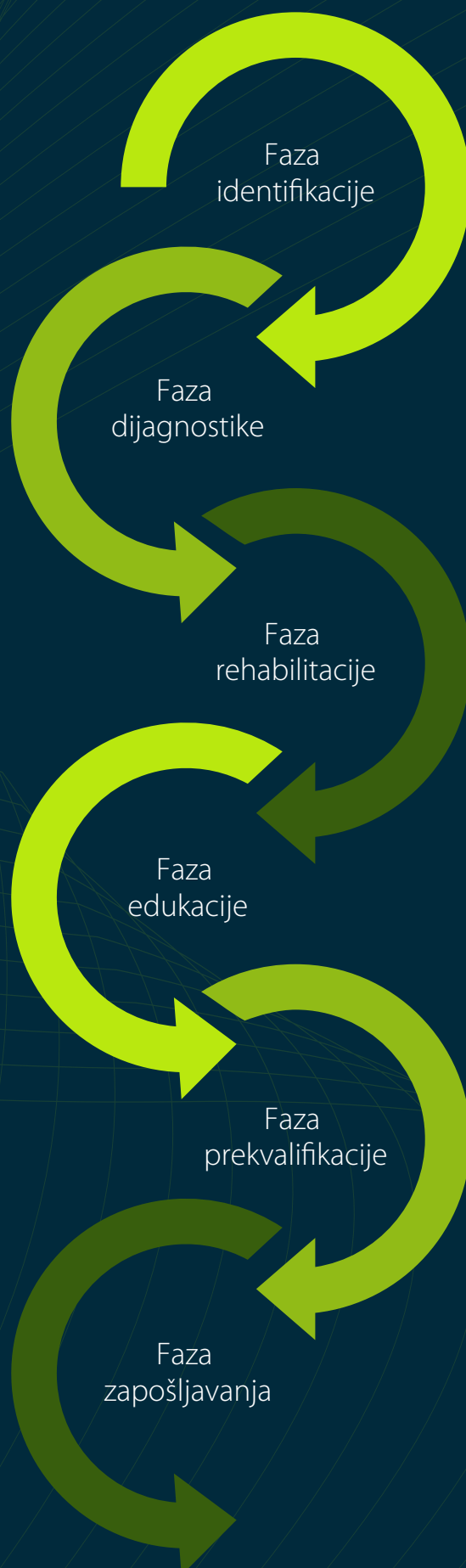
³⁹ Više u dokumentu „Smjernice djelovanja u skladu sa UN konvencijom, izradio My Right uz podršku SIDA, 2017.g.Link:

http://www.myright.ba/uimages/Smjernice20djelovanja20u20skladu20s20Konvencijom20o20pravima20osoba20s20invaliditetom20UN_MyRight.pdf

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Program edukacije, rehabilitacije i zapošljavanja OSI, 2014, Proreha.

- Faze koje su neophodne da bi proces edukacije i zapošljavanja bio potpun prikazane su kako slijedi

Kada korisnici prođu kroz fazu identifikacije, dijagnostike i eventualno fazu rehabilitacije (npr. ratni vojni invalid i sl.) tada prelaze u fazu edukacije. Primjer okvira za inicijalnu fazu edukacije prikazan je u sljedećem okviru.

Doprinos A programa ključnim korisnicima

- Osnažiti korisnike sa ključnim poslovnim znanjima u nekoliko područja djelovanja
- Benefit pri razumijevanju ključnih principa u poslovnom okruženju
- Razvoj brzog i produktivnog znanja korisnika u bilo kojoj poslovnoj organizaciji
- Razvoj ključnih socijalnih kompetencija koje su neophodne za bilo koju radnu organizaciju
- Osnaživanje korisnika programa u adekvatnom rješavanju problema u poslovnim organizacija
- Jačanje kompetencija korisnika u time managementu, stress managementu i situacionom vođenju
- Razvoj karijere i osobni razvoj za ključ uspjeha u poslu.

Ishodi programa i očekivanja

Na kraju A programa edukacije, korisnici trebaju biti u stanju:

- Interpretirati i prenositi stečeno znanje u poslovnoj organizaciji
- Koristiti praktična znanja na poslu ili u osobnom razvoju
- Dizajnirati odgovarajuće sposobnosti i kompetencije za izvođenje radnih aktivnosti
- Upravljeti razvojem karijere.

Ključni koncept

Teorija promjene: Promijeniti kulturu stjecanja znanja osoba sa intelektualnim i drugim teškoćama u razvoju, u području poslovnog okruženja i pripreme za rad u bilo kojoj organizaciji, zatim predstaviti jedinstvenu frontu poslovne edukacije i upoznati korisnike s elementima poslovnog učenja i razvoja karijere koja će im omogućiti da adekvatno i učinkovito odgovore na ciljanu publiku i kompanije. Naprimjer, trening socijalnih vještina je psihoterapijska tehnika čiji cilj je pomoći osobama da poboljšaju svoje socijalne vještine i tako postanu socijalno kompetentniji. To je ujedno dominantno bihevioralna terapija ali i kognitivni pristup koji se može primjenjivati u individualnom ili grupnom okruženju. Program također ima za cilj da unaprijedi vještine komunikacije kod korisnika programa, uključujući ih u dvosmjernu komunikaciju kroz stvarne studije slučaja ili posjete firmama, što je ključno za poslovni rad.

Indikativni plan i program sadržaja:

Informacije, znanja, praktičan rad, osnove poslovne organizacije, osnovna komunikacije u poslovnim organizacijama, time management, rješavanje problema, situaciono vođenje itd.

Metodologija rada: Metode uključuju predavanja, studije slučaja, radionice i praktične treninge, diskusija o određenoj temi. Napomena: također je moguć i individualni rad sa korisnicima programa.

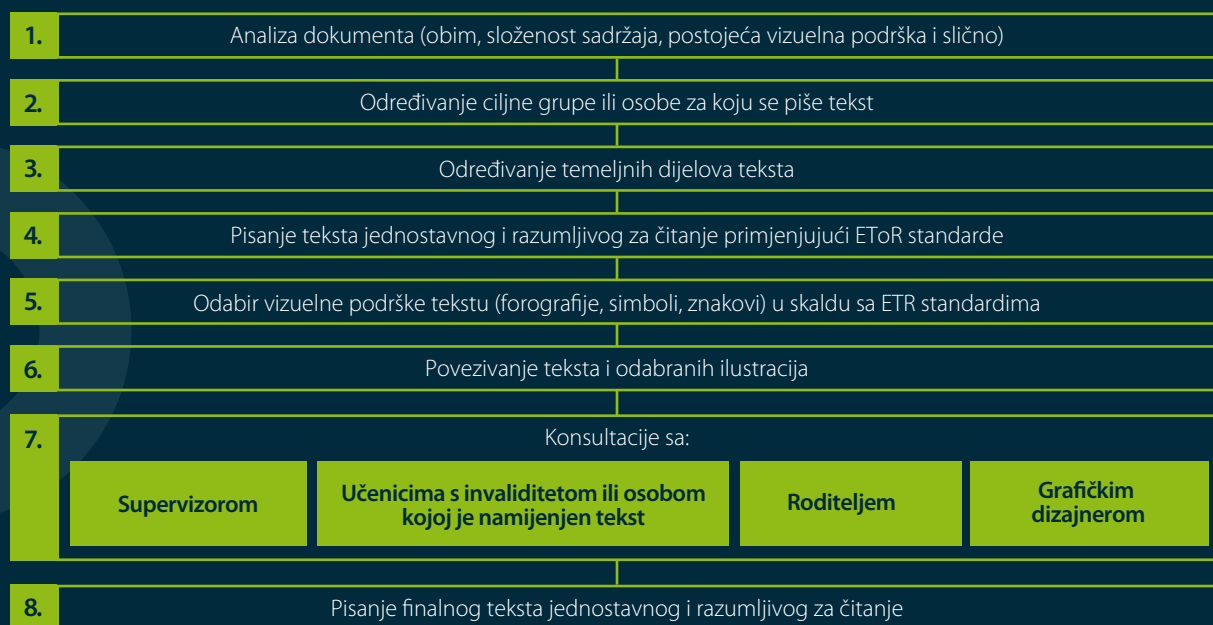

U toku izrade svakog mogućeg programa polazi se od osnove koja je prikazana iznad. Individualni rad je neophodan radi određenih poslova na kojima će biti zaposlena osoba s invaliditetom, ali općeniti programi koji uključuju do 10-ak osoba u grupi, koriste razne tehnike i metode rada, kao npr:

- Audio i video prezentacije u kojima su masnim slovima naglašene određene teme
- Naznačen sadržaj većim fontom
- Jasne i kratke poruke
- Manji tekstualni slajdovi
- Easy to Read (lako čitljivi) materijal i sl.

Udruženje Život sa Downovim sindromom je 2021. godine izradilo vodič za primjenu evropskih standarda Easy to read za obrazovanje učenika sa invaliditetom ⁴², u kojem stoji sljedeće:

Evropski standardi Easy to read uključuju pravila koja osiguravaju da se postigne razumijevanje sadržaja, upute o pisanju riječi i rečenica, redosljed u navođenju informacija u tekstu, dizajnu dokumenta i teksta, potrebi ilustriranja sadržaja i slično. Potrebno je pročitati tekst i izdvojiti ključne dijelove/događaje/naslove iz teksta, sumirati sadržaj koji je najvažniji u vezi s tim, pojednostaviti i objasniti složene informacije koristeći primjere iz svakodnevnog života. Sadržaj podijeliti na manje dijelove (pasuse), uz obavezu izostavljanja onoga što je od malog ili nikakvog značaja za učenika (osobu). Pojednostavljanje teksta može izgledati kao izostavljanje važnih informacija, ali se, u skladu sa potrebom učenika, sadržaj može dopuniti usmenim putem. Ilustracije, kao dopuna teksta, su veoma važne jer ih svaka osoba može razumjeti bez obzira na to koji jezik govori i koliko dobro čita. One pokazuju određenu osobu, predmet, mjesto, neku jednostavnu radnju, emociju i slično. Međutim, korištenje Vodiča po standardima Easy to read 2 10 ilustracija se radi po određenim pravilima, u smislu da ne sadrže veliki broj detalja. Stoga je najbolje koristiti riječ (rečenice/pasus) i ilustracije zajedno, jer na taj način ilustracija podržava i objašnjava riječi, pri čemu ih nužno ne mijenja. Ilustracija, također, daje učeniku ideju o tome o čemu se u tekstu govori prije nego što počne čitati, te je time i opravdano pravilo da se ilustracija stavlja s lijeve strane teksta. Ilustracije čine tekst pristupačnijim i manje napornim. Vrlo važan segment ovog dijela su pitanja (ček lista) pomoću kojih se može provjeriti pristupačnost. Primjer je prikazan u šemi ispod.

⁴² Više na linku <https://www.downsy.ba/wp-content/uploads/2021/10/ETR-uvodni-dio-18062021-1.pdf>

Primjena Easy to Read standarda

— Prije nego počnete izrađivati informacije, obratite pažnju na sljedeće:

1. Uvijek saznajte što više možete o osobama koje će koristiti informacije.
2. Izaberite najbolji oblik za svoje informacije. Naprimjer, možda će za neke učenike biti bolje ukoliko im pošaljete digitaliziranu formu teksta putem e-maila, na USB stiku i slično.
3. Uvijek koristite pravi jezik za osobe za koje izrađujete informacije. Uskladite informacije i rječnik s uzrastom osobe s intelektualnim teškoćama. Odrasloj osobi se ne obraćajte kao djetetu.
4. Razmišljajte o tome da osobe koje će koristiti informacije možda ne znaju puno o temi. Pazite da jasno objasnite temu i da također objasnite nepoznate i „teške” riječi vezane za tu temu.
5. Uvijek uključite osobe s intelektualnim teškoćama kada izrađujete informacije. Naprimjer, one mogu sudjelovati u donošenju odluka o temi o kojoj će se govoriti, diskusiji oko određivanja važnih informacija o temi, odlučivanju o tome gdje će informacije biti dostupne, provjeravanju razumljivosti pojednostavljenih informacija.

— Primjena Easy to read standarda kod riječi :

6. Koristite riječi koje osoba već razumije.
7. Izbjegavajte koristiti „teške” riječi. Ukoliko ih morate koristiti, onda ih jasno objasnite.
8. Koristite primjere da dodatno objasnite stvari. Pokušajte koristiti primjere koje osobe poznaju iz njihovih svakodnevnih života.
9. Koristite istu riječ da opišete istu stvar u cijelom dokumentu.
10. Ne koristite „teške” ideje poput metafora. Metafora je rečenica koja zapravo ne znači ono što kaže. Primjer metafore je „Bacati riječi uz vjetar”.
11. Ne koristite riječi iz stranih jezika.
12. Izbjegavajte korištenje inicijala. Koristite cijele riječi kad je moguće. Ako morate koristiti inicijale, objasnite ih. Naprimjer, ako napišete „MUP”, objasnite da to znači „Ministarstvo unutrašnjih poslova”.
13. U tekstu ne koristite postotke i velike brojeve. Umjesto toga koristite riječi poput „malo” ili „mnogo” da objasnite što mislite. Postotci (23%) i veliki brojevi (1.758.625) su teško razumljivi.

— Rečenice:

14. Koristite kratke rečenice.
15. obraćajte se osobi/osobama direktno. Za obraćanje osobi/osobama koristite riječi poput „ti” ili „vi”.
16. Koristite pozitivne rečenice umjesto negativnih kada je moguće. Naprimjer, recite „Završite zadatke!” radije nego „Nemojte da nekome ostanu nedovršeni zadaci”.
17. Gdje god je to moguće, koristite aktivni umjesto pasivni oblik u rečenici. Naprimjer, recite „Učiteljica će ti/vam poslati zadaću”, a ne „Zadaca će ti/vam biti poslana”.

— Kako urediti vaše informacije:

18. Uvijek složite informacije redosljedom koji je lako razumljiv i lako ga je slijediti.
19. Stavite sve informacije o istoj temi zajedno.
20. U redu je ponoviti važne informacije. U redu je objasniti „teške” riječi više puta.

Standardi za pisane informacije

Napomena: Pisane informacije koje osobe s intelektualnim teškoćama mogu lako razumjeti često se zovu „lako razumljive“ informacije. Kada pripremate pisane informacije, koristite 20 prethodno navedenih standarda i standarde koji slijede.

— Izgled i veličina:

- Koristite veličinu papira koja je prihvatljiva, koja se može pratiti i fotokopirati. Naprimjer, A4 ili A5.
- Razmislite o dužini dokumenta. Osobe možda neće moći čitati dugačak tekst ili dokument sa puno stranica. U ovom slučaju, bilo bi bolje podijeliti dokument na nekoliko cjelina.
- Nikad nemojte koristiti dizajn ili izgled zbog kojeg će dokument osobama biti težak za čitanje i razumijevanje. Ukoliko je dizajn prenaplašen ili ako ne odgovara tekstu na koji se dizajn odnosi, to može zbuniti osobu ili joj dodatno otežati razumijevanje informacije. Važnije od dizajna je da dokument bude lako razumljiv osobama s intelektualnim teškoćama.
- Nikad nemojte koristiti pozadinu teksta zbog koje je teško čitati tekst.
- Nemojte koristiti sliku ili uzorak kao pozadinu.
- Pazite ako koristite tamnu pozadinu. Kada to radite, pazite da je pozadina dovoljno tamna, a slova dovoljno jasna da se tekst može pročitati.
- Slova - Uvijek koristite font koji je jasan i lako se čita. Naprimjer, Arial ili Tahoma su jasni fontovi i lako se čitaju. To znači da:
- Ne koristite fontove koji u nazivu imaju serif. Ove je fontove teže čitati jer oblik slova nije tako jasan. Primjer: Font koji se zove Century nije lako razumljiv. Font koji se zove Times New Roman nije lako razumljiv.
- Ne koristite slova koja su previše stisnuta.
- Ne koristite slova koja su previše svijetla i ne izgledaju dobro kada se ispišu.
- Ne koristite ukošena slova.
- Nikad nemojte koristiti poseban dizajn slova.
- Uvijek koristite slova odgovarajuće veličine. Trebate koristiti slova koja su veličine najmanje Arial 14.
- Ne pišite cijele riječi velikim štampanim slovima. Mala štampana slova je lakše čitati.
- Pokušajte koristiti samo jednu vrstu slova u svome tekstu.
- Podcrtavanje može otežati čitanje teksta nekim osobama s intelektualnim teškoćama.
- Provjerite kada možete koristiti podcrtavanje.
- Kada je moguće, izbjegavajte pisanje u boji jer neki ljudi ne mogu razlikovati boje. Ljudi će možda morati fotokopirati vaš dokument u crno-bijelom. Tada boje neće biti jasne.

— Riječi

- Nemojte koristiti teško razumljive (složene) riječi. Ako trebate koristiti složene riječi, pazite da ih uvijek jasno objasnite.
- Kada je moguće, objasnite riječi u dijelu teksta u kojem ih koristite.
- U pisanim dokumentima možete imati popis korisnih riječi na kraju dokumenta. Naprimjer, umjesto participacije koristite učešće. Umjesto godišnje koristite svake godine.
- Pazite kada koristite zamjenice.
- Pazite da uvijek bude jasno o kome ili o čemu zamjenica govori. Ako nije jasno, koristite ime umjesto zamjenice.
- Nikad nemojte koristiti napomene na dnu stranice.
- Neka rečenični znakovi budu jednostavni.
- Izbjegavajte sve posebne znakove kada je moguće, poput \, &.
- Izbjegavajte sve skraćenice, poput „npr.“ ili „itd.“

— Rečenice

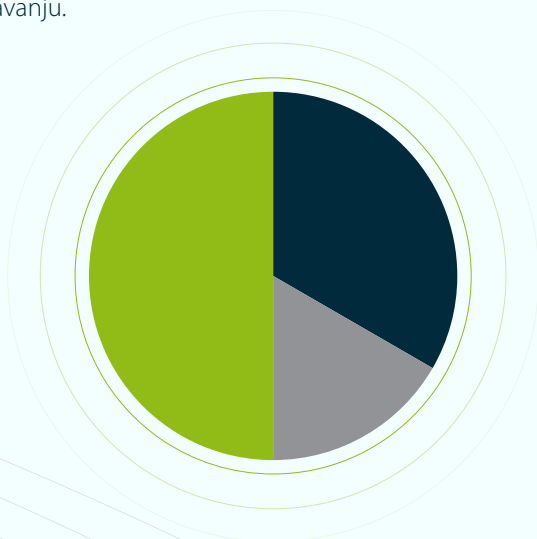
- Uvijek započnite novu rečenicu u novom redu.
- Nikad nemojte podijeliti 1 riječ u 2 reda. To znači da nikad ne koristite crticu (-) da podijelite riječi u 2 reda.
- Koristite kratke rečenice. Možete to učiniti tako da napišete samo jednu misao u svakoj rečenici. Koristite tačku prije nego započnete novu misao, umjesto da koristite zarez ili „i”. Kada je moguće, 1 rečenica treba stati u 1 red. Ako morate pisati 1 rečenicu u 2 reda, podijelite rečenicu tamo gdje bi ljudi zastali da čitaju naglas.

— Pisanje teksta

- Koristite naslove koji su jasni i lako razumljivi. Naslovi bi vam trebali reći o čemu tekst ispod govori.
- Uvijek pazite da date ljudima sve informacije koje su im potrebne. Pazite da bude jasno za koga su informacije i o čemu se radi.
- Nemojte davati ljudima više informacija nego što je potrebno da bi razumjeli vašu poruku. Dajte im samo važne informacije.
- Pazite da važne informacije osoba može u dokumentu brzo naći. Da to postignete, možete: staviti ove informacije na početak dokumenta, naglasiti važne informacije podebljanim slovima ili staviti važne informacije u okvir.
- Nemojte koristiti previše podnaslova ili posebnih tačaka.
- Grafovi i tablice mogu biti jako teško razumljivi. Oni mogu ponekad objasniti stvari bolje nego slova. Kada koristite grafove ili tabele, neka budu jednostavni i dobro ih objasnite.

Primjer:

Neke od aktivnosti nastavnika su rad sa učenicima, rad sa roditeljima i stručno samousavršavanje. Nastavnik najviše vremena radi sa učenicima. Manje vremena provodi u radu sa roditeljima a najmanje provodi vremena u stručnom usavršavanju.

- Rad sa učenicima
- Stručno se usavršava
- Rad sa roditeljima

- Pazite kad koristite brojeve. Pišite brojeve kao brojke, ne kao riječi. To znači da trebate pisati brojeve kao 1, 2, ne jedan, dva. Nemojte koristiti rimske brojeve.
- Izbjegavajte izostavljanje slova i korištenje apostrofa kao u riječima „k'o” ili „jel’”. Pišite cijele riječi umjesto toga.

— Slike

Neke od aktivnosti nastavnika su rad sa učenicima, rad sa roditeljima i stručno samousavršavanje. Nastavnik najviše vremena radi sa učenicima. Manje vremena provodi u radu sa roditeljima a najmanje provodi vremena u stručnom usavršavanju.

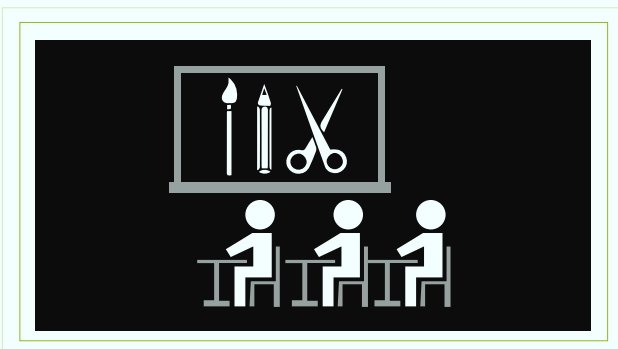
— Za bolje razumijevanje teksta možete koristiti:

- fotografije,

- crteže,

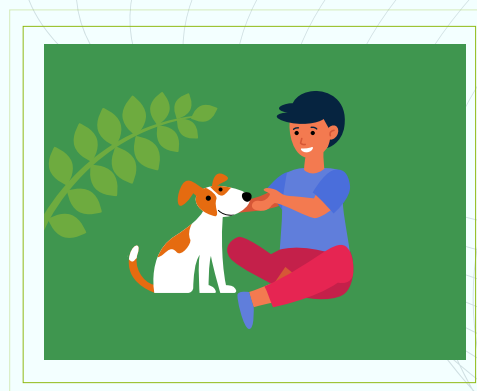
- i simbole.

Slike trebaju biti jasne i razumljive. Primjer: *Damir se igra sa psom*

Ovo nije jasna slika dječaka koji se igra sa psom, jer ima previše drugih elemenata koji mogu zbuniti učenika.

Ovo je jasna slika dječaka koji se igra sa psom.

- Koristiti istu sliku da se objasni ista stvar u dokumentu.

Standardi za video informacije

— Slike

1. Video mora biti jednostavan. Mora se baviti objašnjavanjem teških ideja.
2. Nemojte govoriti prebrzo. Osobe koje koriste materijal moraju imati dovoljno vremena da razumiju što im govorite.
3. Izbjegavajte usporene ili ubrzane pokrete.
  - Glas u pozadini: Glas u pozadini je kada neko govori, ali ne možete vidjeti tu osobu jer pokazuje nešto drugo u videu.
  - Glas u pozadini treba biti polagan i vrlo jasan.
  - Glas u pozadini treba govoriti samo o stvarima koje ljudi mogu vidjeti na ekranu.
  - Ako koristite glas u pozadini, može pomoći da prvo predstavite osobu prije nego on ili ona počne govoriti u pozadini.

— Ekran

- Ekran ne bi trebao biti presvijetao ili pretaman.
  - Video i zvuk moraju biti jasni i visoke kvalitete.
  - Da bi video radio na kompjuteru, opcija za zvuk i prikaz preko cijelog ekrana mora se lako naći.
- Standardi za video informacije

— Film

- Držite se stvarnosti što je više moguće.
- Video koji predstavlja neke informacije ne bi trebao biti predugačak. Ne više od 20 ili 30 minuta. Ako imate puno različitih informacija, razmislite o tome da napravite 2 različita filma.
- Kada promijenite mjesto snimanja, objasnite da je to novo mjesto da ljudi ne budu zbunjeni. Radije u videu pokažite da osoba ide s jednog mjesta na drugo iz nekog razloga, nego da se odjednom pojavi negdje drugo bez objašnjenja.

— Titlovi

Ponekad video ima tekst na dnu ekrana – titlove. Titlovi mogu biti zbunjujući za osobe s intelektualnim teškoćama. Ali oni mogu biti korisni za osobe koje su gluhe ili imaju teškoća sa sluhom, ili kada osoba koja govori u videu ima jak naglasak ili poteškoće s govorom. Ako odlučite staviti titlove u video, poštujujte sljedeće standarde:

Titlovi trebaju biti napisani prema standardima za pisane informacije. Trebaju biti lako razumljivi. Naprimjer, koristite veća slova nego inače u titlovima. Provjerite da ih se može čitati i na manjem ekranu. Gledatelji trebaju imati dovoljno vremena da pročitaju titlove. Titlovi bi trebali biti na ekranu duže vremena. Problem je jer govorimo brže nego što čitamo. Zato može biti izazovno ostaviti titlove dovoljno dugo na ekranu da ih ljudi stignu pročitati. Mora postojati jasan kontrast između titlova i pozadine. To može biti teško jer se pozadina videa mijenja. Jedan način je da imate tamnu crtu na dnu na kojoj se pojavljuju titlovi. Ali ona treba biti prozirna da se film i dalje može pratiti. Titlovi bi trebali biti na istom mjestu na ekranu u cijelom videu. Ako je moguće, trebali bi biti na dnu ekrana. Ako nema dovoljno kontrasta između pozadine i titlova, promijenite boju slova, ne položaj. Trebalo bi ostaviti opciju da gledatelj može sakriti titlove kada god želi. Trebale bi postojati jasne upute kako to učiniti. Kako bi govor u videu bio još jasniji, može se napraviti dokument sa cjelokupnim tekstom. Na ovaj način ljudi ga mogu isprintati i čitati prije ili poslije gledanja videa.

— Zvučni opis

Neki filmovi imaju glas koji objašnjava što se događa u filmu. To znači da osobe koje su slijepe mogu razumjeti što se događa kada nema dijaloga. Na taj način video je dostupan i osobama koje su slijepe. To se zove zvučni opis. Zvučni opis može zbuniti osobe koje nisu slijepe. Gledatelji videa trebaju imati mogućnost da isključe zvučni opis bilo kada.

Trebale bi postojati jasne upute kako to učiniti. Za osobe koje su slijepe i imaju intelektualne teškoće pazite da zvučni opis koristi lako razumljive riječi.

— Lista pitanja za provjeru ispravnosti pisanog dokumenta po ETR standardima

Osoba s intelektualnom teškoćom treba provjeriti razumljivost teksta.

NE: Je li razumljivo?

DA: O čemu govori ovaj dokument?

Možeš li prepričati o čemu je ovdje riječ?

1. Je li ostavljeno dovoljno prostora za ilustracije (najmanje 8 cm)?
2. Da li su fotografije dovoljno velike i dobrog kvaliteta?
3. Jesu li fotografije poredane tako da je lako vidjeti kojem dijelu teksta pripadaju?
4. Odražavaju li slike ono što tekst govori?
5. Hoće li fotografije izgledati dobro u crno-bijeloj varijanti ukoliko je dokument fotokopiran?
6. Da li je odabran font koji se lako čita, veličine najmanje 14pt? Može li se tekst učiniti velikim 16pt?
7. Je li tekst podijeljen na manje dijelove pomoću tačaka i podnaslova?
8. Je li napravljen razmak između redova teksta?
9. Jesu li podaci napisani ukratko, rečenicama koje su lake za čitanje? Postoje li „teške“ riječi, žargonske riječi, kratice ili simboli u tekstu?
10. Je li odabrana odgovarajuća veličina i format za dokument?
11. Je li papir previše reflektirajući ili pretanak?
12. Izgledaju li stranice skućene i pretrpane? Možda bi raspored mogao biti pojednostavljen.⁴³

⁴³ Ibid, tekst preuzet iz vodiča.

Tehnike koje omogućavaju lakše obrazovanje OSI

Pomoćne tehnologije

Tehnologija za pomoć ili omogućavanje uključuje uređaje, alate, hardver ili softver, koji omogućavaju, delimično, osobama sa invaliditetom da koriste računar. Predstavlja alternativni način pristupa sadržaju na ekranu, upravljanja radom na računaru ili obrade podataka. Specifični softver za podešavanje ili uređaji za manipuliranje računarom uključuju (Arrigo, 2005):

- softver za čitanje ekrana (izgovara prikazani tekst i omogućava simulaciju radnji miša pomoću tastature),
- softver za uvećanje ekrana (za uvećanje sadržaja ekrana),
- Braillev displej (za prikaz Braillevih znakova),
- Alternativni uređaji za unos (npr. ekranska tastatura) i posebna tastatura (za lakši unos podataka),
- Poboljšanja tastature i akceleratori (kao što su StickKeys, Mousekeys, repeatKeys, SlowKeys, BounceKeys ili ToggleKeys), mnemo tehnika i prečice,
- Alternativni uređaji za pokazivanje (npr. miševi kojima se upravlja stopalom, pokazivački uređaji na glavi ili sistemi za praćenje očiju).

Ove pomoćne tehnologije mogu biti ili uređaji ili oprema (hardver), npr. Braillevo pismo ili softverske aplikacije kao softver za čitanje ekrana. Međutim, ove tehnologije same nisu adekvatne za pružanje pune podrške osobama sa invaliditetom. Provideri web sadržaja bi također trebali učestvovati u procesu inkluzije tako što će napraviti aranžmane koji omogućavaju da se posebnosti osoba sa invaliditetom uzmu u obzir prilikom kreiranja web sadržaja.⁴⁴

Najbolja pomoćna tehnologija i aplikacije za smetnje u učenju predstavljene su na web sajtu Fondacije LD Resources in action, gdje ističu sljedeće:

- Softver za prebacivanje teksta u govor
- Softvere za digitalne i audio knjige
- Softvere za prebacivanje govor u tekst i sl.⁴⁵

⁴⁴ Group of authors, 2014., Learning technologies for people with disabilities, Journal of King Saud University, link <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1319157813000347>

⁴⁵ Više na web stranici <https://www.ldrfa.org/assistive-technology-tools/>

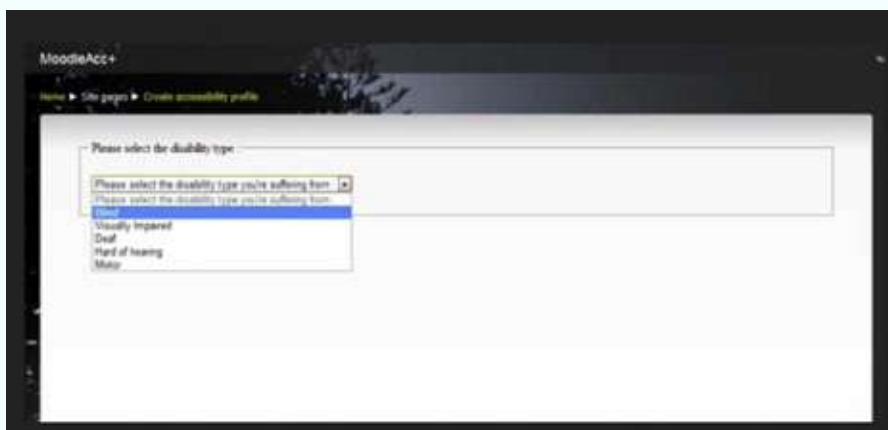

Sveobuhvatni e-learning softveri pogodni za edukaciju OSI – Primjeri

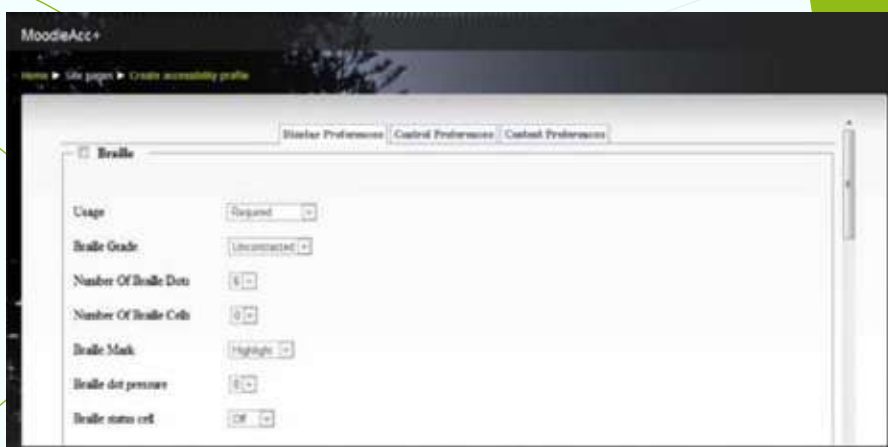
Moodle

Da bismo iskoristili modele pristupačnosti i osigurali njihovu efikasnu upotrebu za uspostavljanje pristupačnog okruženja za e-učenje, neophodno je integrirati modele pristupačnosti u platformu za e-učenje otvorenog koda Moodle. Rezultat je novorazvijeno okruženje za e-učenje MoodleAcc+ kao pristupačnija verzija platforme Moodle. Sa platformom MoodleAcc+ može se koristiti: ugrađeni modeli pristupačnosti uz usklađivanje sadržaja sa preferencijama učenika kako bi dobili personalizirano iskustvo učenja. Također, kroz ovu platformu može se izabrati vrsta invaliditeta kako je prikazano kroz sljedeću fotografiju.⁴⁶

moodle

Nakon odabira vrste invaliditeta, pružaju se druge preferencije za odabir poput broj Braillevih tačaka ukoliko je odabran program za slijepe i slično, kako je prikazano na sljedećoj fotografiji.⁴⁷

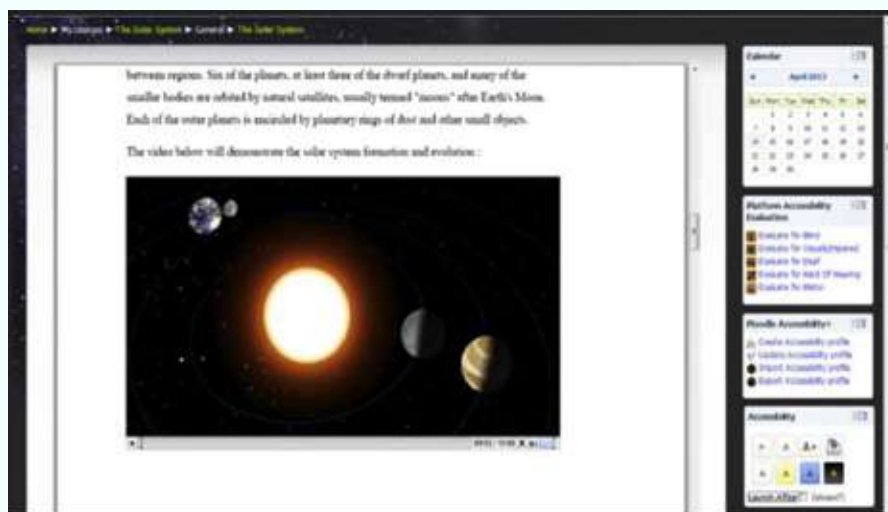

⁴⁶ Fotografija preuzeta sa: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1319157813000347>

⁴⁷ Ibid.

MoodleAcc+ daje polaznicima mogućnost da specificiraju i uređuju svoje preferencije putem alata za pomoć učenicima. Jednom kada učenik specificira svoj tip invaliditeta, stvara se relevantni model koji omogućava učeniku da izrazi svoje preferencije na personaliziran način.⁴⁸

Na osnovu ovih preferencija i dostupnih sadržaja, sistem generira personalizirano iskustvo učenja u skladu sa preferencijama učenika. Na primjer, učenik uči o Sunčevom sistemu koji sadrži video o formiranju i evoluciji Sunčevog sistema. Korisnik bez PNP fajla ili sa PNP fajlom, ali bez izraženih potreba ili preferencija u vezi sa audio ili vizuelnim sadržajem, primiće originalni video kao što je prikazano na sljedećoj fotografiji

Dakle, MoodleAcc+ nudi nekoliko usluga zajednici za e-učenje:

- Alat za pomoć učenicima,
- Alat za pomoć autoru,
- Pristupačan alat za generiranje kurseva,
- Alat za procjenu pristupačnosti platforme.

Newz Hook | Disability News – Changing Attitudes towards Disability organizacija je predstavila pet konferencijskih platformi koje mogu koristiti osobe s invaliditetom.

Online platforme za edukaciju, poslovne aktivnosti i drugo za osobe s invaliditetom obuhvataju sljedeće:⁴⁹

Google Meet

Google Meet je dostupan korisnicima čitača ekrana i tastature. Osobe sa invaliditetom mogu učestvovati u Google Meet video sastancima koristeći funkcije pristupačnosti u Meetu, Chrome pretraživaču i hardveru Google sobe za sastanke. Među dostupnim funkcijama pristupačnosti su titlovi uživo, čitači ekrana, lupe i prečice na tastaturi. Korisnici mogu kontrolirati kameru i mikrofon i otvarati funkcije pristupačnosti pomoću tastature. Meet također nudi automatske titlove koji su korisni osobama sa oštećenjem sluha.

⁴⁸ Group of authors, 2014., Learning technologies for people with disabilities, Journal of King Saud University, link <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1319157813000347>

⁴⁹ Tekst za 5 e-platforni preuzet i preveden sa linka NH.-Changing attitudes towards disability, <https://newzhook.com/story/barrierbreak-deque-india-employment-zoom-teams-slack-webex-cisco-microsoft-disabled-accessible-video-conferencing-platforms-people-with-disabilities/>

— Značajke pristupačnosti: ⁵⁰

- Automatski titlovi – pokažite titlove kada osobe govore kako bi sudionici koji su gluhi ili nagluhi mogli pratiti o čemu se govori u video sastancima. Ako snimate video sastanak, titlovi se neće snimiti niti prikazati kada reproducirate snimku.
- Čitači zaslona i povećala – korisnici koji su slijepi ili slabovidni mogu upotrijebiti ugrađeni čitač zaslona, zumiranje preko cijele stranice, boje visokog kontrasta i proširenja pristupačnosti u pregledniku Chrome.
- Tipkovni prečaci – korisnici mogu upravljati kamerom i mikrofonom te otvoriti značajke pristupačnosti pomoću tipkovnice.
- Hardver za Googleovu sobu za sastanke – nagluhi i slabovidni korisnici mogu upotrijebiti govorne povratne informacije i automatske titlove na hardveru za Google Meet, Chromeboxu i Chromebase for meetings.

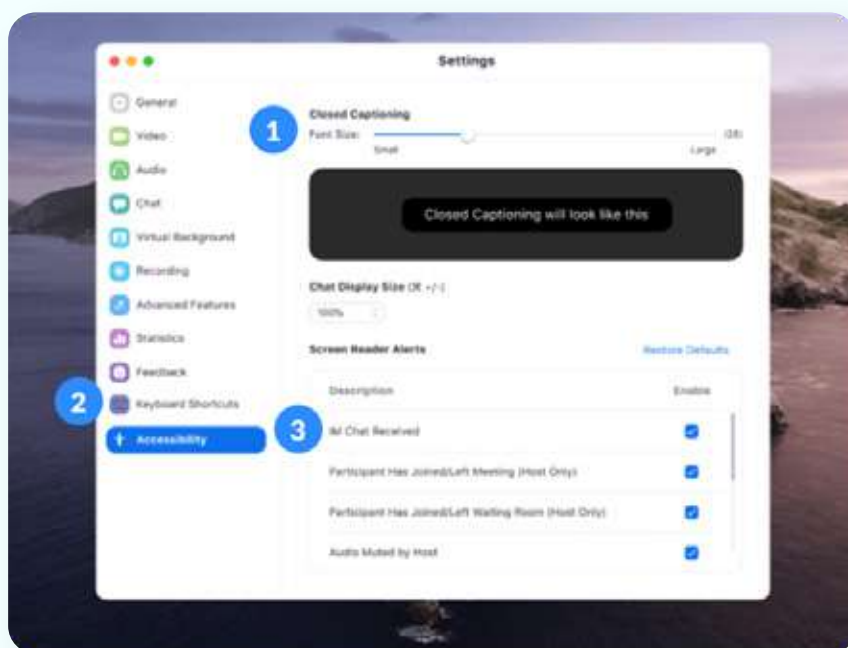
Zoom

Veliki dio svijeta se okrenuo Zoomu ne samo zbog posla, već i zbog školskih obaveza, društvenih susreta, čak i časova vježbanja, ali i radi pojave epidemije Covid-19. Čini se da je omiljen u zajednici osoba sa invaliditetom zbog svoje reputacije i pruža konstantno povoljan pristup.

Među funkcijama pristupačnosti su podrška za titlove, prečice, podrška za čitač ekrana i automatska transkripcija.

Zoom podržava titlove za svoje sastanke uživo na nekoliko različitih metoda.

Dakle, Zoom u svojoj pristupačnoj bazi ima mnogo opcija, displej kreiranje, podešavanje tipkovnice, čitač ekrana i slično, što je prikazano na slici⁵¹ ispod.

⁵⁰ Više na: https://support.google.com/meet/answer/7313544?hl=hr&ref_topic=7306097

⁵¹ Preuzeto sa: <https://explore.zoom.us/en/accessibility/>

Zoom je prilagođen u potpunosti osobama s invaliditetom. Primjer slijedi ⁵²

Brian Knight
 Director of Information Technology
 Hamilton County Developmental Disabilities Services (HCDDS)

"Now that you have it built-in, [Live Transcription] works flawlessly. We have some hearing-impaired individuals and employees, and having closed captioning helps them out."

[Read The Story](#)

Microsoft Teams

Microsoft Teams je dizajniran za ljude različitih sposobnosti. To svima daje priliku da rade zajedno i izjednačavaju teren. Funkcije pristupačnosti Teamsa dostupne su na desktopu i mobilnoj aplikaciji. Video pozivi mogu uključivati stotine učesnika. Također je dostupna opcija dinamičkog pregleda gdje se može vidjeti i prevodilac za gluhe osobe. Primjer je dat ispod. ⁵³

Među popularnim funkcijama su titlovi uživo, funkcija prevođenja u ćaskanju, funkcija zumiranja, zumiranje predstavljenog sadržaja tokom sastanka, upotreba tamnog režima ili režima visokog kontrasta, imerzivni čitač, glasovna poruka, tasterske prečice i govorna pošta: govor u tekst.

⁵² Ibid

⁵³ Više na: <https://techcommunity.microsoft.com/t5/microsoft-teams-blog/new-inclusive-features-in-microsoft-teams-and-more-ignite-2021/ba-p/2179799>

Microsoft Teams mi pomaže da ostanem povezana sa svojim timom i mogu bez problema obavljati sve aktivnosti s njima. Sa timovima vodim treninge, organiziram sastanke, učestvujem u grupnim diskusijama, pa čak i provodim ankete. Nudi mnogo prečica na tastaturi kako bi iskoristila širok spektar funkcija. Teams je kompatibilan s različitim čitačima ekrana.

Priti Rohra, direktorica za pristupačnost OSI, BarrierBreak.

Dakle, Microsoft teams ima mnoge opcije za osobe s invaliditetom. Kao primjer se mogu uzeti u obzir osobe koje koriste čitač ekrana. Za ove osobe, postoji niz vodilja na koji način mogu koristiti čitač ekrana u teamsu, pa između ostalog se navodi sljedeće:

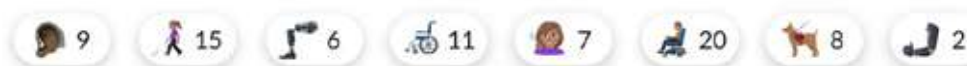
- Kreirajte i modificirajte timove u Microsoft timovima:
  - Koristite čitač ekrana za kreiranje i izmjenu timova u Microsoft timovima
  - Koristite čitač ekrana za dodavanje članova u tim u Microsoft Teams
  - Koristite čitač ekrana za postavljanje i korištenje gostujućeg pristupa u Microsoft timovima
- Radite sa svojim timom u Microsoft timovima:
  - Koristite čitač ekrana za časkanje u Microsoft timovima
  - Koristite čitač ekrana sa komponentama Loop za časkanje u Microsoft timovima
  - Koristite čitač ekrana za upućivanje i odgovaranje na pozive u Microsoft timovima
  - Koristite čitač ekrana da provjerite svoju govornu poštu u Microsoft timovima
  - Koristite čitač ekrana da lajkate i čuvate poruke u Microsoft timovima
  - Koristite čitač ekrana da upravljate svojim kontaktima u Microsoft timovima
  - Koristite čitač ekrana da kreirate anketu u Microsoft timovima.

Ove opcije su detaljnije pojašnjenje uz vodiče na Microsoft teams oficijelnoj stranici.⁵⁴

Slack

Accessibility in Slack

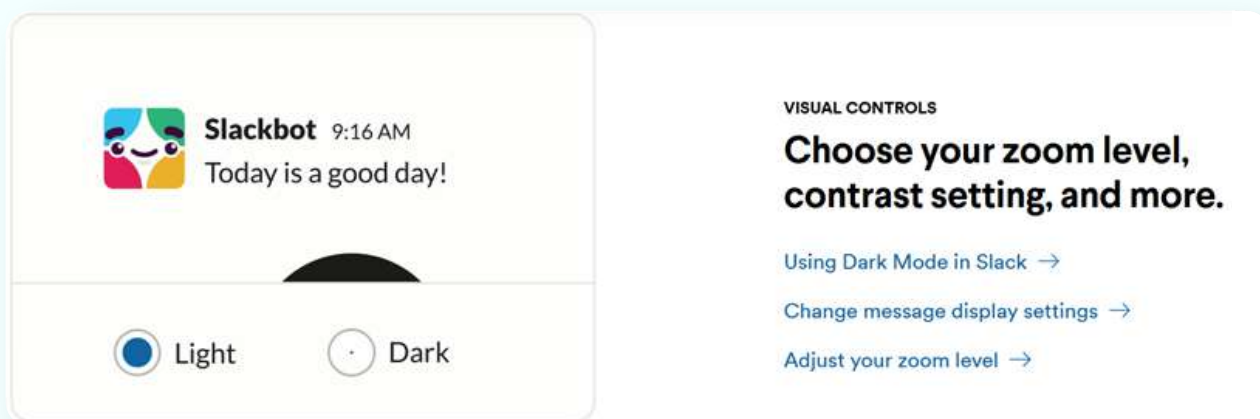
A pleasant Slack experience is a "need to have," not a "nice to have." That's why we're making sure everyone can use Slack, in whatever ways fit them best.

⁵⁴ Više na: <https://support.microsoft.com/en-us/office/screen-reader-support-for-microsoft-teams-d12ee53f-d15f-445e-be8d-f0ba2c5ee68f>

Slack je popularna aplikacija za radni razgovor s nitima koja nudi mogućnost interakcije s kolegom u video pozivu. Možete imati i spontane video razgovore. Aplikaciju koriste mnoge kompanije sa liste Fortune 100 i dostupna je na svim glavnim platformama i iOS i Android uređaja.

Aplikacije za iOS i Android su skrojene da dobro rade s alatima za čitanje ekrana i uvećanje. Dugmad i kontrole su označene, kao i razne opcije za slabovidnost. Velika podebljana dugmad korisna su za slabovidne korisnike. Prikazano na slici⁵⁵ ispod

„Slack je dostupan jer se može koristiti za postavljanje sastanaka i pozivanje“, kaže Raghavendra S Peri, konsultant za pristupačnost sa certifikatom CPWA i menadžer proizvoda (pristupačnost) u Deque Software, Indija. Peri je osoba sa oštećenjem vida. „U početku mi je bilo teško da ga koristim, ali od početka 2020. godine koristim ga intenzivno. Mogu čitati teme i učestvovati u njima. Može biti zastrašujuće kada ste u velikoj grupi, što vam omogućava da budete dio mnogih kanala“.

Webex - Cisco

Webex je postao popularan nakon integracije sa Ciscovom opremom za video konferencije na licu mjesta. Nudi različite nivoe pristupačnosti za korisnike različitih sposobnosti.

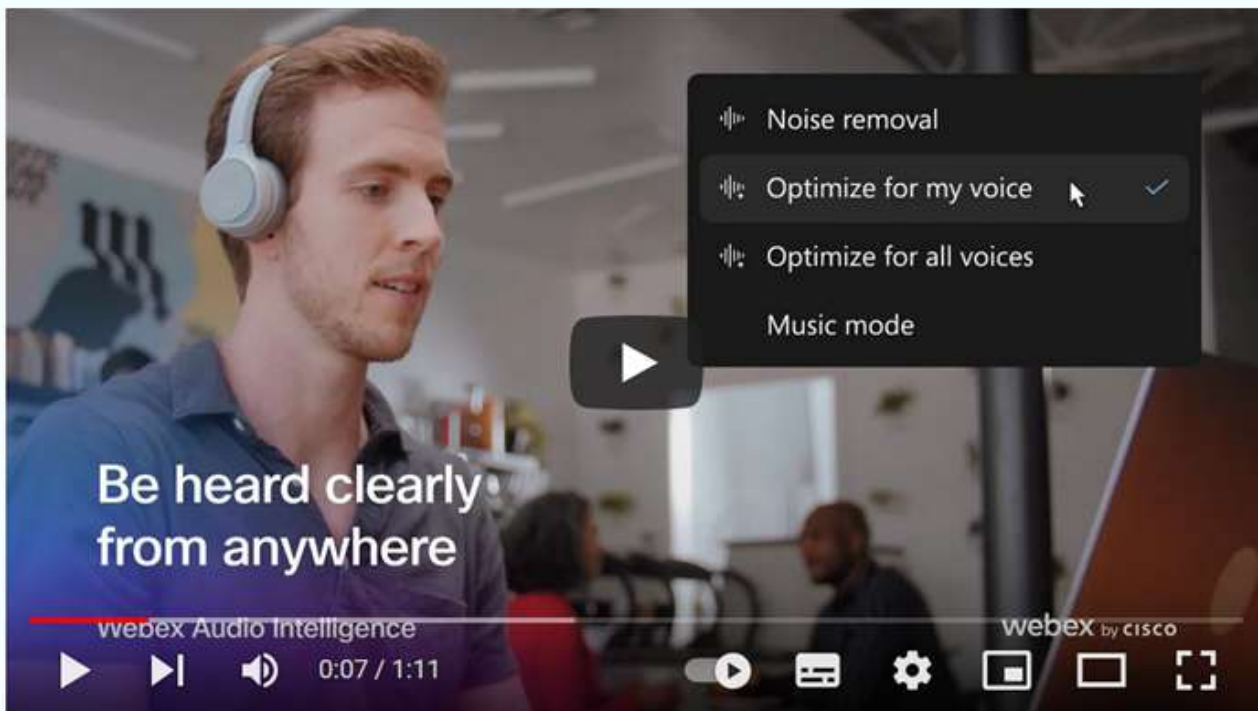
Za slabovidne korisnike, Webexove integracije su vrlo korisne. Za gluhe i nagluhe korisnike postoji prozor za pregled medija u koji osoba može ukucati ono što se govori tokom sastanka. Postoje usluge transkripcije za snimljene sastanke. Odvažni dizajn je efikasan za slabovidne korisnike.

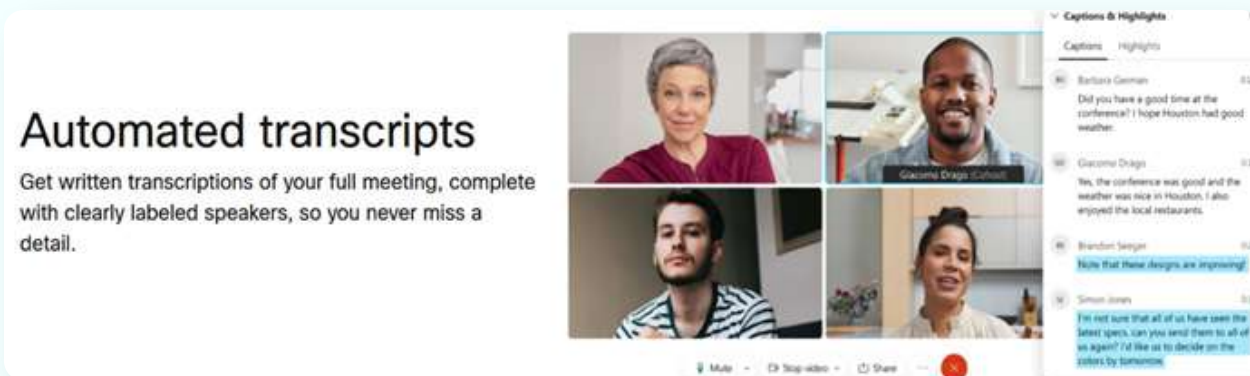
⁵⁴ Više na: <https://slack.com/accessibility>

Jedan od primjera koji se koristi jesu i Webex Audio Intelligence koji približava ljude razgovoru. Audio inteligencija olakšava da se čuje i bude slušano izdvajanjem i povećanjem jasnoće glasa pojedinca dok eliminira pozadinske razgovore koji ometaju. Optimizirajući glas približava vas mikrofону kako bi vas drugi mogli jasnije čuti. Optimizacija za sve glasove približava svakoga razgovoru. Nova Smart Audio prečica na tastaturi olakšava prebacivanje između stavki bez miša⁵⁶. Prikaz ispod⁵⁷

Također su dostupne i druge opcije poput automatiziranog transkripta kako je prikazano na slici ispod⁵⁸.

Bez obzira koje se platforme koriste, neophodno je prilagoditi sav sadržaj osobama s invaliditetom prema evropskim smjernicama i individualnosti samog pojedinca.

⁵⁶ Više na: <https://blog.webex.com/hybrid-work/inclusive-and-accessible-experiences-with-webex/>

⁵⁷ Više na: <https://www.youtube.com/watch?v=yZbw188QcN8&t=7s>

⁵⁸ Više o opcijama na linku: <https://www.webex.com/accessibility.html>

Primjeri neformalnog obrazovanja osoba s invaliditetom

— Primjer 1.

Sumero-Savez organizacija za podršku osobama s intelektualnim teškoćama FBiH polazi od koncepta planiranja usmjerenog na osobu. Obučavaju osobe s invaliditetom u različitim poljima, a prvenstveno

- u polju nezavisnog življenja, koje uključuje planiranje budžeta, dnevno organiziranje i planiranje, učenje kuhanja, zatim
- edukacije za samozastupanje i zastupanje npr. u medijima i sl.

Planiranje usmjereno na osobu

Koncept **planiranja usmjerenog na osobu** u Veliku Britaniju dolazi iz Sjedinjenih Američkih Država gdje je razvijen u području rada sa osobama s invaliditetom početkom 90-ih godina 20. stoljeća, kako bi se potaklo društvo i stručnjaci da usvoje drugačiji način razmišljanja odnosno filozofiju korisničke perspektive. Značajna imena koja su vezana uz razvoj ovog pristupa su John O'Brien, Beth Mouth, Connie Lyle O'Brien.

Planiranje usmjereno na osobu (PUO) je proces kontinuiranog slušanja, otkrivanja i učenja, usmjeren na ono što je značajno/važno za osobu sada i u budućnosti te podrazumijeva djelovanje u skladu s onim što je artikulirano kao značajno u dijalogu s tom osobom, njegovom obitelji i prijateljima. Ovaj pristup nastoji na mikronivou vratiti usmjerenost na pojedinca i trebao bi bolje **integrirati, odlučivati i u djelovanju biti usmjereniji na pojedinca**. Planiranje usmjereno na osobu je kontinuiran proces u kojem uz podršku osoblja, rodbine i prijatelja osoba donosi odluke o prioritetima i ciljevima u svom životu. **Cilj planiranja usmjerenog na osobu** je odrediti individualne interese i potrebe svake osobe i strukturirati podršku u skladu s tim potrebama. Plan usmjeren na osobu obrazlaže nivo potrebne podrške koju svaki pojedinac treba kako bi živio na što je moguće višoj razini samoodređenja. **Osoba je aktivni i ključni sudionik u kreiranju svog plana podrške**, te je u najvećoj mogućoj mjeri uključena u razvoj, provedbu, te u kasnijem toku evaluaciju svoga plana. Plan definira odgovornosti osobe, osoblja koje pruža podršku, rodbine i prijatelja kojima je stalo do osobe, kao i vremenske okvire u kojima treba doći do realizacije postavljenih ciljeva. PUO se može koristiti s djecom i odraslim **osobama svih dobi**. Kod male djece ili osoba s velikom potrebom za podrškom od ključne je važnosti uključenost porodice/prijatelja u proces planiranja.

Iz planiranja usmjerenog na osobu proizlazi **strategija usluga usmjerenih na osobu** koje:

- pružaju podršku usmjerenu na osobu;
- zadovoljavaju potrebe osobe - kroz planiranje podrške pokazujemo da osobe imaju pravo glasa, odnosno imaju pravo reći na koji način oni žele da im se pruža podrška sada i koje su njihove želje u budućnosti.

Planiranje usmjereno na osobu znači da su pojedinci uključeni gdje god i kad god je to moguće, pri objašnjavanju gdje su sada, na koji način žele živjeti svoj život i gdje žele biti u budućnosti. To je fleksibilan način planiranja baziran na vrijednostima inkluzije.

Alati koji se koriste pri razmišljanju usmjerenom na osobu predstavljaju načine na koje možemo slušati i učiti o onome šta je ljudima zaista važno i kreirati aktivnosti zajedno s njima, kako bi osigurali to da upravo ono što im je važno i postane dio njihovih života.

— **Primjer 2.**   Opis radnih zadataka   Primjeri iz prakse OSI   Moguće prilagodbe

Udruženje slijepih Kantona Sarajevo provodi neformalne obuke. U osnovi, formalno obrazovanje slijepih u BiH organizira se u Centru za slijepu djecu i omladinu sa sjedištem u Sarajevu. Radi se o specijalnoj ustanovi u kojoj se slijepi osobe obrazuju u osnovnom i srednjem stepenu obrazovanja. Osim toga, određeni broj slijepi djece i omladine pohađa redovne škole pa i visokoškolsko obrazovanje na univerzitetima, što se uvjetno naziva inkluzivnim obrazovanjem.

Svi naprijed nabrojani oblici obrazovanja realiziraju se u sadržajnom smislu po redovnim programima, mada je potrebno izvršiti tehnička prilagođavanja u smislu pristupačnosti, kao što su Braillovo pismo, uvećani tisak, zvučni zapisi, tekstovi u elektronskom format, prilagođena učila i didaktička sredstva. Također su potrebna određena razumna prilagođavanja zasnovana na individualnom pristupu.

Pravo na pristupačan format udžbenika i literature, kao i razumnog prilagođavanja nije na adekvatan način riješeno u BiH. U budžetima se ne planiraju sredstva za te namjene i do sada se ovaj problem rješavao kroz razne projekte, donacije i podršku porodice.

I pored brojnih pokušaja, još uvijek nije usvojena jedinstvena sistematika Braillevog pisma u BiH što predstavlja ogroman problem za slijepi osobe.

Neformalno obrazovanje slijepih osoba u osnovi nije riješeno, osim načelno zakonima o cjeloživotnom obrazovanju, ali ovaj zakon nisu donijeli svi kantoni. Ovim zakonima se ne utvrđuju jasne obaveze institucija vlasti da stvore odgovarajuće pretpostavke za uključivanje slijepih i drugih osoba s invaliditetom u ovakve oblike obrazovanja.

Posebno treba istaći problem korištenja novih savremenih tehnologija u procesu obrazovanja slijepih osoba.

U posljednjih nekoliko godina došlo je do naglog razvoja savremenih uređaja i programa koji značajno povećavaju mogućnosti slijepih osoba i omogućavaju im da budu puno nezavisniji u procesu obrazovanja, obavljanja radnih zadataka, kao i veću samostalnost u obavljanju redovnih svakodnevnih aktivnosti.

Ovdje se prije svega misli na: računare, pametne telefone, Braillev redak, printer za Braillovo pismo, skener, program za računare i mobitele, razne aplikacije za orijentaciju i obavljanje svakodnevnih poslova, prilagođeni uređaji za domaćinstvo, uređaji za snimanje i reprodukciju zvuka. Neophodno je istaći da institucije vlasti ovo pitanje nisu sistemski riješile, već se aktivnosti organiziraju kroz razne projekte. Iz tih razloga nije moguće govoriti o kontinuiranom procesu i potpunom obuhvatu svih zainteresiranih osoba za razne oblike edukacije.

Neformalno obrazovanje slijepih osoba u pravilu organiziraju nevladine organizacije, odnosno udruženja slijepih, naravno, ako za te aktivnosti imaju organizacione, materijalne i kadrovske kapacitete.

Udruženje slijepih Kantona Sarajevo je veoma aktivno na provođenju ovih aktivnosti. Obuke koje ovo udruženje provodi su sljedeće:

- Obuka za samostalno obavljanje poslova u domaćinstvu;
- Kursevi za učenje Braillevog pisma;
- Kursevi engleskog jezika;
- Obuka za samostalno kretanje uz korištenje bijelog štapa;
- Obuka za korištenje računara sa programima za slijepe;
- Obuka za korištenje pametnih telefona;
- Obuka za korištenje programa za slijepe JAWS;
- Obuka za pisanje i vođenje projekata;
- Obuka za zagovaranje i vođenje javnih kampanja;
- Obuka za vođenje malih biznisa;
- Edukacija za primjenu Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i zagovaranja za prava OSI ;
- Obuka za korištenje ZOOM platforme i moderiranje događaja na ovoj platformi i sl.

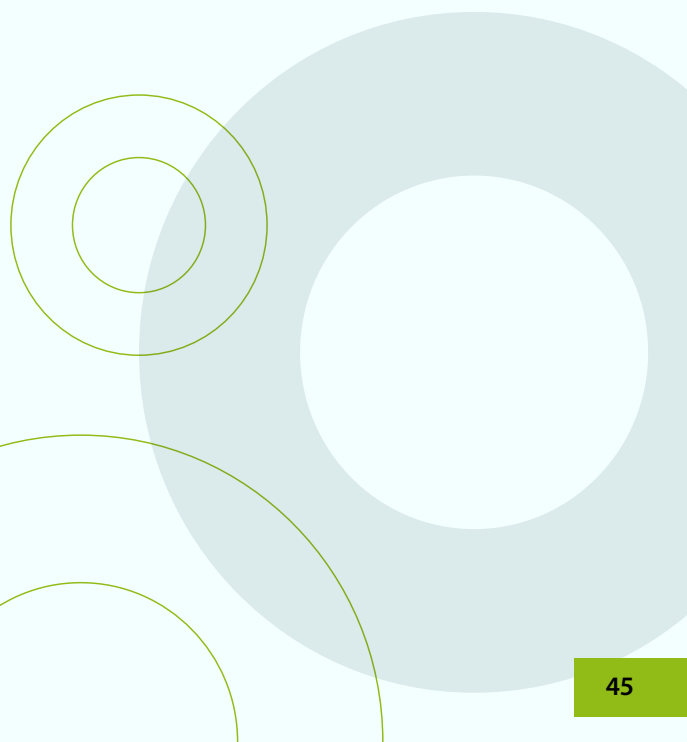

— Primjer 3.

Udruga ProReha je nevladina organizacija koja je 2014. godine u BiH uspostavila program dijagnostike, rehabilitacije, edukacije i zapošljavanja osoba s različitim vrstama invaliditeta. Na prethodnim stranama pojašnjene su faze samog procesa. Dakle, u okviru ovog programa, osobe s invaliditetom, zavisno od sposobnosti i motivacije mogu prolaziti različite vrste neformalnih edukacija koje im omogućavaju da budu spremni za poslovno okruženje i tržište rada, zatim da se jednostavno educiraju ili da se integriraju u poslovno okruženje.

Tokom prethodne godine, osobe s invaliditetom su mogle prolaziti kroz sljedeće edukacije:

- Poslovna komunikacija i korespondencija
- Time management
- Asertivno ponašanje
- Poslovni zadaci
- Upoznavanje sa različitim vrstama intervjua
- Korištenje kompjutera
- Jezičke edukacije
- Edukacije za poljoprivrednu proizvodnju.

ProReha je 2018. godine osnovala i Greens d.o.o. kao odgovor na potrebe savremenog čovjeka za provjereno zdravom ishranom ali i s ciljem radne integracije i ekonomskog osnaživanja osoba s invaliditetom. Prvo je poduzeće za proizvodnju mikropovrća, začinskog bilja i jestivog cvijeća u Bosni i Hercegovini. Nastalo je uz podršku nevladine organizacije ProRehe koja se bavi radnom rehabilitacijom, edukacijom, osposobljavanjem i zapošljavanjem osoba s invaliditetom i drugih teško zapošljivih kategorija ljudi. Greens posjeduje O.K. certifikat (organska kontrola), koji potvrđuje da su mikropovrće, začinsko bilje i jestivo cvijeće prvoklasne kvalitete i da su uzgojeni isključivo na organskim principima. U procesu proizvodnje i distribucije važnu ulogu imaju osobe s invaliditetom. Za organsko i začinsko bilje su se odlučili jer je istraživanje tržišta u BiH pokazalo da se na njemu ne mogu naći domaće mikropovrće, začinsko i ljekovito bilje, a posebno ne svježe i uzgojeno na ekološkim i organskim principima, a to je upravo ono čime se Greens bavi. Također, kroz višegodišnji rad sa osobama s invaliditetom uvidjeli su da je ovo idealan posao za njih, jer oni biljkama pružaju posebnu pažnju i ljubav, imaju istančan osjećaj za mikro detalje što ih čini stručnjacima u ovoj profesiji.

Dakle, nakon edukacije kroz ProRehu, osobe s invaliditetom mogu se integrirati u poslovno okruženje i biti dio poslovne zajednice u Green d.o.o. Ovo je jedan od pozitivnih primjera u kojem se teorija i praksa poklapaju i stvaraju jednu integriranu cjelinu.

— Primjer 4. iz regiona – Hrvatska

U Hrvatskoj, više od deset godina djeluje Pčelarska škola za ekološko i konvencionalno pčelarenje, no od 2015. godine otvorena je i za osobe s invaliditetom pod nazivom: Inkluzivna pčelarska škola. Riječ je o inkluzivnoj edukaciji, gdje su osobe s invaliditetom, raznih vrsta oštećenja, samo neki od polaznika škole, iako je škola prilagođena za njih. Djeluje u Zagrebu, u Sveučilišnom kampusu Borongaj, gdje postoji i pristupačan pčelinjak za izvođenje praktične nastave uz mentore. Inkluzivna škola pozitivan je primjer prakse koji odgovara na potrebe važnosti otvaranja raznovrsnih mogućnosti za cjeloživotnu edukaciju za rad i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Ovo je oblik je cjeloživotnog obrazovanja za zanimanje pčelar kao nova ideja u funkciji održivog razvoja kako profesionalne rehabilitacije tako i zapošljavanja osoba s invaliditetom. Ova edukacija daje temeljna znanja i vještine iz ovog područja, što se dalje kroz rad usavršava – što je i misija ove škole. Korist edukacije je višestruka: stvara osobama bolju sliku o sebi, razvija samopouzdanje, motivaciju i društvenu aktivaciju te stvara realnu podlogu za samozapošljavanje. Pčelarstvo je modularno te i najmanji broj košnica može stvoriti zadovoljstvo i okupaciju, a omogućuje razvoj od hobija do profesionalne aktivnosti i zapošljavanja.

Završetkom osposobljavanja dobiva se uvjerenje - kvalifikacija pčelar/pčelarka. Edukacijom je napravljen pomak u hrvatskom društvu. Rezultati su pozitivni, a bazirani su na entuzijazmu u praćenju osoba s invaliditetom i poticaju uključivanja u pčelarske udruge. Provodi se u zajedništvu između UPIM-a, Hrvatske udruge pčelara Pčelinjak, Pčelarske udruge Propolis, i pčelarske udruge Ulište u suradnji s Edukacijsko rehabilitacijskim fakultetom, Prometnim fakultetom i Srednjom školom Bedekovčina.⁵⁹

⁵⁹ Preuzeto sa: <https://www.bib.irb.hr/1066795>

Katalog radnih mjesta za osobe s invaliditetom

Prema katalogu radnih mjesta za osobe s invaliditetom, izdatim od strane CRP Tuzla 2010.godine, osobe s invaliditetom mogu biti zaposlene na različitim poslovima od programera u IT sektoru pa sve do zdravstva i farmacije. Na osnovu praktičnih primjera, iz navedenog kataloga predstavljamo skraćenu listu zanimanja kako slijedi:

Radno mjesto	Opis radnih zadataka	Primjeri iz prakse OSI	Moguće prilagodbe
Administrator baze podataka	<ul style="list-style-type: none"> • pregled elektronske pošte (e- mail) • kontaktiranje klijenata (tel./e- mail.; ažuriranje podataka) • ažuriranje baze • administrativna podrška na projektima regrutiranja • analiza podataka vezanih za bazu podataka • praćenje događaja na tržištu rada • uređivanje/editiranje sadržaja na web stranici • pisanje ugovora, ponuda, itd. 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • oštećenje vida, eventualno oštećenje sluha • teškoće u govoru 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera za osobe s tjelesnim invaliditetom • prilagođavanje računara (dodatna oprema i adekvatan računarski program), te vizuelna podrška u manjem dijelu čitanja materijala koji se ne mogu iščitati skenerom za osobe s oštećenjem vida
Grafički dizajner	<ul style="list-style-type: none"> • izrada prijeloma teksta • dizajn materijala za štampu • dizajn prema specifičnim potrebama – npr. dizajn knjiga • odlasci u štamparije – dogovaranje saradnje 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • eventualno oštećenje sluha • teškoće u govoru 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera i lični asistent za odlaske u štamparije • podrška kolega kod kontakta s vanjskim saradnicima za osobe s oštećenjem sluha
Programer	<ul style="list-style-type: none"> • programiranje • održavanje starih projekata • kretanje u nove projekte • izrada softvera • nema komunikacije s vanjskim članovima – izvan same organizacije 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • teškoće u govoru • oštećenje sluha • oštećenja vida 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera za osobe s tjelesnim invaliditetom • čitači ekrana, govorne jedinice za kompjutere, softver za slabovidne, Brailleove elektronske bilješke za osobe s oštećenjem vida • tekstualni telefon za osobe s oštećenjem sluha

Radno mjesto	Opis radnih zadataka	Primjeri iz prakse OSI	Moguće prilagodbe
Web administrator	<ul style="list-style-type: none"> • praćenje statistike (novi oglasi, postojeći oglasi, upisivanje podataka u tablicu, itd.) • analize, optimizacije logotipova za klijente • postavljanje banneri • postavljanje google kampanje • razmjena oglasa (npr. nedavno je napravljen novi web site) • interni sastanci na sedmičnoj bazi 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • blaži poremećaji govora • oštećenje sluha • oštećenje vida • teškoće u govoru 	<ul style="list-style-type: none"> • ovisno o procjeni funkcije ruke prilagođen kompjuter, arhitektonski prilagođen prostor, slušalice za osobe oštećenog vida i sluha, eventualna povremena asistencija kolega • kompjuter s govornom jedinicom sa slušalicama za osobe s oštećenjem vida • eventualno lični asistent
Knjigovođa	<ul style="list-style-type: none"> • knjiženje računa • priprema faktura • obračunavanje plata • izrada finansijskih izvještaja • vođenje dobavljača • vođenje glavne knjige, vođenje blagajne • rad u programskim jezicima Word, Excel 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • oštećenje sluha • oštećenje vida 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera za osobe s tjelesnim invaliditetom • prilagođavanje računarskih programa za slijepu i slabovidnu
Tehničar za naočalnu optiku	<ul style="list-style-type: none"> • brušenje optičkih stakla • brušenje leća • ugradnja leća u okvire • popravci okvira 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • oštećenje sluha • teškoće u govoru 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera za osobe s tjelesnim invaliditetom • eventualno znakovni jezik, mada nije uvjet, ako je osoba dobro rehabilitirana
Tehnički crtač	<ul style="list-style-type: none"> • izrada tehničke dokumentacije • izrada skica, nacrti • izrada cjenovnika 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • oštećenje sluha • teškoće u govoru 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera za osobe s tjelesnim invaliditetom • eventualno znakovni jezik mada nije uvjet, ako je osoba dobro rehabilitirana

Radno mjesto	Opis radnih zadataka	Primjeri iz prakse OSI	Moguće prilagodbe
Sekretar	<ul style="list-style-type: none"> • javljanje na telefon • odlaganje, spremanje dokumentacije • razvrstavanje dokumenata po kancelarijama i poslovima • primanje i zapisivanje poruka 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • oštećenje sluha • oštećenje vida • intelektualne teškoće 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera za osobe s tjelesnim invaliditetom • tekstualni telefon, telefaks uređaj sa svjetlosnim i vibrirajućim alarmom za osobe s oštećenjem sluha • ovisno o procjeni-pomoć ličnog asistenta
Asistent u sektoru pravnih i općih poslova	<ul style="list-style-type: none"> • slaganje ugovora – briga oko ugovora, aneksi, autorski ugovori, itd. • evidencija godišnjih odmora i sl. • prijave i odjave na penzijsko i zdravstveno osiguranje – vođenje administracije oko zapošljavanja • tekući poslovi 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • oštećenje sluha • teškoće u govoru • oštećenje vida 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera za osobe s tjelesnim invaliditetom • tehnička prilagođavanja računara za osobe s tjelesnim invaliditetom • tekstualni telefon, akustični sistemi za osobe s oštećenjem vida
Plastenička proizvodnja	<ul style="list-style-type: none"> • kultiviranje zemljišta i priprema za postavljanje plastenika • postavljanje plastenika uz stručnu pomoć prema standardima • priprema rasadnog materijala (npr. zelena salata, mladi luk, jagode, ruže, zimsko cvijeće) • sadnja rasadnog materijala • priprema rasadnog materijala 	<ul style="list-style-type: none"> • intelektualne teškoće • psihičke teškoće/mentalno zdravlje • oštećenje sluha • tjelesni invaliditet • oštećenje vida 	<ul style="list-style-type: none"> • lični asistent ili član porodice • znakovni jezik za osobe s oštećenjem sluha - nije potrebno ako je osoba dobro rehabilitirana

Radno mjesto	Opis radnih zadataka	Primjeri iz prakse OSI	Moguće prilagodbe
Asistent u marketingu	<ul style="list-style-type: none"> • osmišljavanje raznih promo materijala i banneri • organiziranje evenata • operativa: fakturiranje računa • ugovaranje saradnje (djelimično je zadužena i za pisanje ugovora ali s naglaskom na njihovo arhiviranje i praćenje) • skupljanje podataka (sa web-a i iz novina), analiza i njihova priprema za kolege u marketingu • priprema press clippinga i pregledavanje newslettera (provjera sadržaja) • priprema manjih PR objava (pisanje članaka i PR objava za vanjske medije) 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • oštećenje sluha • oštećenje vida 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera za osobe s tjelesnim invaliditetom • tekstualni telefoni, čitač ekrana, govorna jedinica za osobe oštećena sluha
Savjetnik za internetsku promociju	<ul style="list-style-type: none"> • objavljivanje oglasa • kontaktiranje klijenata • traženje novih klijenata • predlaganje dizajna i marketinga; komunikacija i koordinacija sa drugim uredima • sastanci po potrebi • dodatno vođenje projekta po potrebi (radionice i sl. 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • oštećenja vida • oštećenja sluha 	<ul style="list-style-type: none"> • arhitektonska prilagodba, eventualno lični asistent za sastanke izvan ureda za osobe s tjelesnim invaliditetom • prilagodba računara (dodatna oprema i adekvatan računarski program), te vizuelna podrška u manjem dijelu (odlasci na sastanke) za osobe s oštećenjem vida
Voditelj prodaje	<ul style="list-style-type: none"> • stvaranje baze i filtriranje postojeće • razumijevanje ponude proizvoda i usluga • prezentacija, savjetovanje i prodaja usluga • rješavanje specifičnih problema za korisnike 	<ul style="list-style-type: none"> • tjelesni invaliditet • oštećenje vida • oštećenje sluha 	<ul style="list-style-type: none"> • uklanjanje arhitektonskih barijera za osobe s tjelesnim invaliditetom • čitači ekrana, govorne jedinice, softver za slabovidne, Brailleove elektronske bilježnice, tekstualni telefoni, posebni telefax uređaji za osobe s oštećenjem vida.

Napomena: u tabeli su prikazani samo neki poslovi koje mogu obavljati osobe s invaliditetom, dok je cjelokupan katalog dostupan u istoimenoj brošuri.⁶⁰

⁶⁰ Više na: <https://www.ic-lotos.org.ba/index.php/aktuelnosti-iz-organizacija-osoba-sa-invaliditetom?download=71:katalog-radnih-mjesta-za-osobe-sa-invaliditetom>.

Zaključak i preporuke

Tokom posljednjih godina vode se intenzivne diskusije i politike o mogućnostima za jednako društveno učešće svih ljudi u neformalnom i formalnom obrazovanju. Među glavnim sektorima društvenog života, obrazovanje ima ključnu ulogu. Ovo se posebno odnosi na osobe s invaliditetom koje su diskriminirane ili nemaju adekvatan pristup za neformalno obrazovanje. Inkluzivno okruženje može doprinijeti boljim mogućnostima za bolji život osoba s invaliditetom.

Mnoge aspekte je neophodno spomenuti u procesu edukacije i obrazovanja osoba s invaliditetom. Jedan od prvih je pristupačnost zgradama, prostorijama gdje se obrazovanje vrši. Drugi aspekt su prilagođeni nastavni planovi i programi, odnosno kurikulum za određeni vid invaliditeta, zatim metode i tehnike koje se koriste u edukaciji OSI i sl. Svi aspekti moraju biti prilagođeni kako bi se formalna ili neformalna edukacija OSI realizirala na najbolji mogući način.

U ovom vodiču prikazani su konkretni primjeri dobrih praksi, zatim metoda i tehnika rada u neformalnom obrazovanju OSI. Isti mogu biti od pomoći edukatorima u implementiranju adekvatnih sadržaja i pripremanju osoba s invaliditetom za tržište rada. Jedan od inovativnijih pristupa koje je nametnula epidemija Covid-19 jeste korištenje informacionih tehnologija za neformalno obrazovanje OSI.

Korištenje informacionih i komunikacionih tehnologija trebalo bi imati za krajnji cilj povećanje životnih šansi i prilika za osobe s invaliditetom. Primjena ICT-a u obrazovanju osoba s invaliditetom mora imati sistemski pristup. To znači da na nivou pojedinog korisnika, organizacije ili šireg obrazovnog sistema, treba razmotriti niz međusobno povezanih faktora i njima se posvetiti. Ključni među tim faktorima su: pitanja vezana uz pristup ICT-u, osposobljavanje predavača, razvoj novih pristupa i alata, društveni okvir koji podržava korištenje ICT-a u obrazovanju osoba s invaliditetom i sl. Afirmacija pozitivnih stavova prema korištenju ICT-a unutar različitih grupa sudionika može biti jednako važna kao i pružanje niza specijaliziranih ICT-a za osobe s invaliditetom.

Potrebno je posebnu pažnju obratiti na 'sinergiju' kombiniranih prepreka učenju, pri određivanju prikladnosti ICT-a za specifične kategorije osoba s invaliditetom. Mnoge osobe s invaliditetom imaju višestruke nedostatke u smislu potreba za učenjem, kao što su društvena ili geografska izoliranost i/ili siromaštvo. U nekim kontekstima, spol također može biti nepovoljan faktor. Potreba za identifikacijom i rješavanjem mogućih kombinacija faktora mora se uzeti u obzir pri identifikaciji odgovarajućih ICT-a u obrazovanju osoba s invaliditetom.

Pristup odgovarajućim ICT-ima u različitim kontekstima cjeloživotnog učenja često zahtijeva doprinos stručnjaka koji dolaze iz različitih područja. Ovi stručnjaci mogu pružiti potrebne uvide u različite aspekte korištenja ICT-a za podršku učenju osoba s invaliditetom. Kako bi se osigurao djelotvoran rad različitih stručnjaka, potrebna je saradnja i interdisciplinarni pristup i rad. To uključuje koordinaciju između pojedinaca, službi i često politika za različite sektore obrazovanja i rada.

Potrebno je da sve osobe s invaliditetom koje žele da se aktivno uključe u obrazovni formalni ili neformalni proces imaju prilike utjecati na odluke koje se donose u vezi s njihovim pristupom ICT-u. To znači da se svi učesnici u obrazovnom procesu slažu oko istog cilja. Učesnici u procesu zatim moraju primijeniti niz strategija i alata za podršku ostvarenju ovog cilja.

Kod obrazovanja nastavnika za obrazovanje osoba s invaliditetom, treba im jasno objasniti i približiti teoretska kao i praktična iskustva.

Obrazovanje predavača za redovne i specijalizirane kurikulume, treba imati razvojni i kompetencijski pristup. Potrebno je pažljivijim ispitivanjem uspješnih pristupa ovom kombiniranom modelu obrazovanja predavača, provesti istraživanje i evaluaciju iz perspektive edukatora nastavnika, kao i nastavnika koji rade u različitim obrazovnim kontekstima, kako bi se informirali o daljnjim programima u ovom području.

Osobe s invaliditetom, njihove porodice i negovatelji kao krajnji korisnici obrazovanja, posebno neformalnog obrazovanja, moraju biti uključeni u njegov dizajn i razvoj. „Uključeni korisnik” kao i razvoj usmjeren na osobu može dovesti do novih alata i pristupa koji su korisni kako za osobe s invaliditetom, tako i za osobe bez invaliditeta. Inicijative za istraživanje i razvoj kao i akcioni planovi za stavljanje tehnoloških alata na raspolaganje u obrazovanju i osposobljavanju moraju djelovati unutar koherentne i dobro koordinirane politike i infrastrukture pružanja ove vrste aktivnosti. Ključno je da sva istraživanja i razvoj trebaju imati jasno navedene ciljeve za maksimiziranje mogućih dobiti korištenja ICT-a u obrazovanju osoba s invaliditetom.

Koherentne međusektorske politike moraju se temeljiti na razmatranju svih ovih izvora informacija i međusobno povezanih učesnika.

Koordinacija provedbene organizacije tokom obrazovanja OSI, zatim nadležnih ministarstava i drugih organizacija, treba djelovati jednoobrazno i pratiti provedbu svih politika za obrazovanje OSI.

I na kraju je neophodno opet osvrnuti se na UN Konvenciju jer pravo na obrazovanje nije samo pravo na pristup obrazovanju već i pravo na kvalitetno obrazovanje. Obrazovanje mora biti dostupno osobama s invaliditetom, ali i prihvatljivo i prilagodljivo njima samima.

Literatura

— Knjige, brošure, vodiči

1. Dijagnoza tržišta rada, Ekonomski institut Sarajevo, Sarajevo, 2015.godina
2. Istraživanje o obrazovnim potrebama osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori s ciljem lakšeg zapošljavanja i veće konkurentnosti na tržištu rada, Tatjana Žarković i Tanja Mandić Đokić, juni 2018.
3. Lokalni akcioni plan iz oblasti invalidnosti s ciljem unapređenja prava i položaja osoba s invaliditetom Zeničko-dobojskog kantona (2020.-2021.)
4. Plan i program za obuku savjetnika za zapošljavanje uz podršku, Mirela Šuman, Zerina Bešlagić, Irma Hadžiavić, Vanja Burić, Zerina Čolaković, Sarajevo 2022.
5. Pravo osoba sa invaliditetom na život u zajednici, Banja Luka, decembar, 2020.
6. Preporuke za zapošljavanje osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, Sarajevo/Bar, 2020
7. Program edukacije, rehabilitacije i zapošljavanja OSI, 2014, ProReha.
8. „Specijalni izvještaj o stanju prava osoba s intelektualnim i mentalnim teškoćama u Bosni i Hercegovini“, Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Banja Luka, februar 2018. godine
9. Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2016-2021, Sarajevo, juli 2016. godine
10. Study on the quality of life of people with disabilities, Sumero and Stol, 2014.
11. Vodič za poslodavce, februar 2017. godine, USAID/PPMG-ProReha
12. Vodič za primjenu Easy to Read standarda u obrazovanju učenika s invaliditetom, Udruženje Život sa Down sindromom, 2021.g.
13. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH, "Službene novine fbih", br. 36/1999, 54/2004, 39/2006, 14/2009, 7/2014 - rješenje US bih, 45/2016, 19/2017 - drugi zakon i 40/2018).
14. Međunarodni dokumenti i standardi za rad s osobama s invaliditetom.

Literatura

— Internet stranice:

- <https://globalanalitika.com/zasto-je-vazno-znati-broj-osoba-s-invaliditetom-u-bosni-i-hercegovini/>
- <https://diskriminacija.ba/osobe-sa-invaliditetom-u-bih-pravo-na-obrazovanje>
- https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/NUM_00_2020_TB_1_EN.pdf
- https://proreha.ba/Documents/2018/5_godina_final_za_pregled.pdf
- <https://manager.ba/vijesti/projekt-greens-proizvode-mikropovr%C4%87e-i-zapo%C5%A1ljavaju-osobe-sa-invaliditetom>
- https://proreha.ba/bos/Dostignuca/Pozitivne_ponce/clanak/Rusmir_Ridzal
- http://www.mhrr.gov.ba/pdf/konvencija_bos.pdf
- http://www.myright.ba/uimages/Smjernice20djelovanja20u20skladu20s20Konvencijom20o20pravima20osoba20s20invaliditetom20UN_MyRight.pdf
- <https://www.downsy.ba/wp-content/uploads/2021/10/ETR-uvodni-dio-18062021-1.pdf>
- <https://www.ldrfa.org/assistive-technology-tools/>
- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1319157813000347>
- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1319157813000347>
- <https://newzhook.com/story/barrierbreak-deque-india-employment-zoom-teams-slack-webex-cisco-microsoft-disabled-accessible-video-conferencing-platforms-people-with-disabilities/>
- https://support.google.com/meet/answer/7313544?hl=hr&ref_topic=7306097
- <https://explore.zoom.us/en/accessibility/>
- <https://techcommunity.microsoft.com/t5/microsoft-teams-blog/new-inclusive-features-in-microsoft-teams-and-more-ignite-2021/ba-p/2179799>
- <https://support.microsoft.com/en-us/office/screen-reader-support-for-microsoft-teams-d12ee53f-d15f-445e-be8d-f0ba2c5ee68f>
- <https://slack.com/accessibility>
- <https://blog.webex.com/hybrid-work/inclusive-and-accessible-experiences-with-webex/>
- <https://www.youtube.com/watch?v=yZbw188QcN8&t=7s>
- <https://www.webex.com/accessibility.html>
- <https://www.bib.irb.hr/1066795>
- <https://www.ic-lotos.org.ba/index.php/aktuelnosti-iz-organizacija-osoba-sa-invaliditetom?download=71:katalog-radnih-mjesta-za-osobe-sa-invaliditetom>

Dodatak- LISTA ORGANIZACIJA

Primjer organizacija koje rade sa OSI

— Savez Sumero – Savez organizacija za podršku osobama s intelektualnim teškoćama FBiH

Sumero okuplja i usko saraduje sa mnogobrojnim organizacijama koje zastupaju osobe sa različitim oblicima invaliditeta na području Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske što ostavlja mogućnost da u pogledu ove populacije utječemo na donošenje pozitivnih promjena na području cijele Bosne i Hercegovine. Osnovan je 1968 godine. U periodu 1992 – 1995 godine prestaje s radom i sva arhiva, oprema i resursi su uništeni uslijed rata. Godine 2000, Sumero se ponovo registrira i nastavlja rad u novim okolnostima. U godinama nakon reosnivanja, uslijedilo je građenje organizacije u smislu resursa, znanja i ljudstva. Formalnu mrežu Sumero čini 19 nevladinih organizacija i javnih ustanova za osobe s invaliditetom, iz 11 gradova sa područja cijele FBiH. Ciljevi i djelokrug rada Sumera su između ostalog usmjereni na podizanje kvaliteta života osoba sa intelektualnim teškoćama i drugim oblicima invaliditeta, na promociju i rad na ostvarivanju prava zagantiranih UN Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom, povećanje svijesti za ukidanjem svih oblika diskriminacije prema osobama s invaliditetom i podsticanje donošenja protudiskriminatornih mjera i akcija u lokalnim zajednicama, podizanje svijesti društva o osobama s intelektualnim teškoćama, unapređivanje i poštivanje njihovih prava i dostojanstva, borba protiv stereotipa, predrasuda i štetnih postupaka.

MISLIJA je promocija ljudskih prava, zastupanje i samozastupanje osoba s intelektualnim teškoćama, s ciljem njihovog socijalnog uključivanja kroz razvoj kvalitetnih servisa podrške u lokalnoj zajednici.

VIZIJA je društvo u kojem osobe s intelektualnim teškoćama i njihove porodice jednako učestvuju u svim aspektima života, imaju izbor, mogućnost i poštovanje.

Direktor - Haris Haverić

www.sumero.ba

info@sumero.ba

Rašida Bešlije br. 73, 71320 Vogošća

— Udruga ProReha - Centar za osposobljavanje, prekvalifikaciju i rehabilitaciju osoba s invaliditetom u FBiH

ProReha je nevladina organizacija koja se bavi profesionalnim osposobljavanjem, prekvalifikacijom i rehabilitacijom osoba s invaliditetom kao i teško zapošljivih kategorija. U svojoj domeni djelovanja nudi program dijagnostike, rehabilitacije, prekvalifikacije, edukacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom i teško zapošljivih kategorija na nivou Federacije BiH.

MISIJA

Jačanje kapaciteta osoba s invaliditetom i drugih teško zapošljivih kategorija kroz procese edukacije, profesionalnog osposobljavanja, prekvalifikacije, te kroz programe zapošljavanja s ciljem unapređenja njihovih života i položaja u društvu.

VIZIJA

Postati vodeća organizacija za osiguravanje jednakih mogućnosti, te sudjelovanja osoba s invaliditetom i drugih teško zapošljivih grupa na otvorenom tržištu rada u FBiH.

Krajem 2018. godine osnovala je društveno preduzeće Greens d.o.o. te rade na rehabilitaciji, osnaživanju i zapošljavanju OSI, a prije svega osoba s intelektualnim teškoćama, kao jedne od najranjivijih skupina. Pored društvenog biznisa Greens d.o.o. imaju mnogo primjera dobrih praksi i saradnju sa društveno odgovornim kompanijama koje su bile voljne da zaposle osobe s invaliditetom kroz određene projekte na kojima su zajednički radili.

Direktor – Vedad Vajzović

www.proreha.ba

info@proreha.ba

Rašida Bešlije do 182, 71320 Vogošća

— Centar za djecu i omladinu sa posebnim potrebama „Los Rosales“

MISIJA

Odgajati i obrazovati djecu i mlade s teškoćama te ih osposobljavati za što samostalniji život u sadašnjosti, a nadasve u budućnosti. „Mi želimo isto što i Vi, da nas prihvatite baš onakve kakvi jesmo“.

VIZIJA

Vizija Centra u skladu je sa sloganom: “Mi želimo isto što i Vi, da nas prihvatite baš onakve kakvi jesmo”.

Direktor - Mirna Mezit

www.los-rosales.com

losrosal@bih.net.ba

Južni logor bb, 88000 Mostar

— Udruženje slijepih Kantona Sarajevo

Udruženje slijepih u Sarajevu osnovano je 1948. godine i do sada nije prekidalo sa radom, ali je djelovalo pod različitim nazivima u skladu sa političkom ili drugom organizacijom područja Grada Sarajeva i njegove okoline.

Udruženje slijepih Kantona Sarajevo registrirano je u Ministarstvu pravde i uprave a svoju djelatnost ostvaruje na području Kantona Sarajevo.

VIZIJA UDRUŽENJA

Slijepce osobe i druge osobe sa invaliditetom ravnopravni i aktivni članovi u društvenoj zajednici oslobođene opterećenja koja imaju zbog invaliditeta, sa punim samopouzdanjem i vjerom u svoje sposobnosti i prihvaćene od okoline sa svim svojim specifičnostima.

MISIJA UDRUŽENJA

Stvaranje pretpostavki i uslova za socijalno uključivanje, ravnopravno učešće i sveukupnu afirmaciju slijepih i drugih osoba sa invaliditetom u društvenoj zajednici i poduzimanje aktivnosti s ciljem smanjenja i otklanjanja diskriminacije i predrasuda prema slijepim i drugim osobama sa invaliditetom.

CILJEVI UDRUŽENJA SU:

1. Okupljanje slijepih osoba radi njihovog organiziranog djelovanja i poboljšanja sveukupnog položaja u društvu;
2. Poboljšanje i unapređenje uvjeta za ostvarivanje prava slijepih i drugih osoba sa invaliditetom u oblasti: obrazovanja, socijalne zaštite, zdravstvene zaštite, dječije zaštite, rehabilitacije, zapošljavanja, penzijsko-invalidskog osiguranja, obezbjeđenja tiflotehničkih i drugih pomagala, informiranja, kulture, sporta i dr;
3. Razvoj i unapređenje društvene brige i podrške slijepim i drugim osobama sa invaliditetom, radi uspješnijeg i potpunijeg zadovoljavanja njihovih potreba i zaštite prava i interesa;
4. Doprinošenje ostvarivanju funkcija općinskih, gradskih i kantonalnih organa, učestvovanje u ostvarivanju djelatnosti drugih kantonalnih institucija i organizacija, obavljanjem poslova i aktivnosti na osnovu zakonskih ovlaštenja i drugih propisa;
5. Podsticanje razvoja ličnog integriteta i socijalizacije slijepih i slabovidnih osoba i drugih osoba sa invaliditetom, organiziranjem i realiziranjem raznih aktivnosti primjerenih njihovim mogućnostima, sklonostima i potrebama.
6. Jačanje materijalnih, organizacionih i ljudskih kapaciteta Udruženja radi njegove održivosti;

Senija Okić – predsjednica Udruženja

Hamdo Kentra – zamjenik predsjednice Udruženja

Fikret Zuko - direktor Udruženja

Tel: +387 33 445 185

Fax: + 387 33 445 394

email: usgks@bih.net.ba

71000, Sarajevo

ul. Podgaj br. 7

— Organizacija amputiraca UDAS Republike Srpske

UDAS je organizacija osnovana 2002. godine koja okuplja žrtve mina, amputirce i članove njihovih porodica da ostvare svoja prava i se u zajednicu. Organizacija djeluje na prostoru Republike Srpske putem pet regionalnih udruženja u Banjaluci, Doboju, Bijeljini, Istočnom Sarajevu i Trebinju kao i u Federaciji BiH putem koordinatora.

VIZIJA

Stvaranje prosperitetnog društva, društva bez barijera i predrasuda u kojem svi imaju jednake mogućnosti.

Direktor – Željko Volaš

www.udas.rs.ba

info@udas.rs.ba

Sime Miljuša 2, 78000 Banja Luka

— TMP

Socijalno privredno društvo „TMP,, ima status zaštitne radionice, a kao Centar za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje slijepih u Nedžarićima - Sarajevo, osnovan je od strane Saveza slijepih Bosne i Hercegovine 10.12.1968 god., sa ciljem da razvija programe i provodi djelatnosti u okviru kojih će se profesionalno rehabilitirati i zapošljavati slijepe i slabovidne osobe , što je i danas naša misija, sa vizijom svi slijepi sa preostalim radnim sposobnostima profesionalno rehabilitirani, osposobljeni za rad i zaposleni.

Direktor - Veselin Rebić, direktor Društva

www.tmp.ba

info@tmp.ba

Ramiza Salčina br. 2, 71000 Sarajevo

Državne institucije koje se bave osobama s invaliditetom

— Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom

VIZIJA

Naša vizija je da, kao vodeća federalna ustanova iz oblasti profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom svojim programima i mjerama dostignemo prihvatljivu stopu zaposlenosti osoba s invaliditetom i da obezbijedimo njihovu odgovarajuću materijalnu i socijalnu sigurnost.

MISIJA

Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom je:

- provoditi politiku razvoja i unaprjeđivanja profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom;
- pružiti podršku i podsticati zapošljavanje osoba s invaliditetom kroz mjeru novčanog stimulansa;
- finansiranje i sufinansiranje programa iz oblasti profesionalne rehabilitacije koji će svojom kvalitetom doprinijeti zapošljavanju osoba s invaliditetom;
- podržati razvoj privrednih društava za zapošljavanje osoba s invaliditetom i zaštitnih radionica kroz finansiranje i sufinansiranje programa iz ove oblasti;
- podržati održivost zaposlenosti osoba s invaliditetom zaposlenih pod posebnim uslovima kroz isplate novčanih nadoknada, subvencija plata i finansiranje/sufinansiranje programa održivosti zaposlenosti;
- osigurati zakonit i namjenski utrošak sredstava Fonda;
- promovirati pravo na zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom.

Direktor - Riad Kremić, v.d. direktor

www.fond.ba

info@fond.ba

Vilsonovo šetalište 10, 71000 Sarajevo

Lista društveno odgovornih kompanija koje zapošljavaju osobe s invaliditetom

— Pamuk d.o.o.

Firma je osnovana 2014. godine sa ciljem profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Sretni smo što naš tim čine mladi, obrazovani i kreativni ljudi, koji bez obzira na svoju invalidnost, ruše predrasude, dokazujući svakim danom da imaju snage i sposobnosti da se ostvare u poslovnom smislu i postignu zavidne rezultate. Bez obzira na invalidnost, mišljenja smo da se vlastitim trudom i upornošću mogu ostvariti dobri rezultati. Moto firme je: „My ability is stronger than my disability”.

MISIJA

Postati prepoznatljivi po kvaliteti usluga koje nudimo – da svojim znanjem, vještinama i iskustvom možemo odgovoriti zahtjevima tržišta – da našim primjerom animiramo invalidna lica da sopstvenim snagama možemo obezbijediti bolju budućnost.

VIZIJA

Svojom raznovrsnom ponudom usluga želimo učestvovati u kreiranju i unapređenju kvalitetnih uvjeta života i rada naših klijenata. Cilj nam je uključiti invalidna lica u radni proces i omogućiti im jednake šanse zapošljavanja, te unaprijediti njihova znanja i vještine kako bi bili konkurentni na tržištu rada.

Direktor – Neriman Sokolović

www.pamuk.ba

doopamuk@gmail.com

Trg Heroja 17, 71000 Sarajevo

— Academia by Nermin Hodžić

Academia je svoj konačni oblik dobila 2020. godine u jeku pandemije izazvane korona virusom. Academia je prva škola kuhanja ove vrste i namjene u cijeloj Bosni i Hercegovini, na šta smo veoma ponosni. Prvenstveno joj je cilj educirati mladi kadar i osnažiti tržište rada kvalificiranom radnom snagom, smanjiti deficit specijaliziranim edukacijama i povećati kompetentnost na tržištu. Edukacijom koju nudi Academia žele promijeniti svijest o značaju ovog zanimanja, te formirati nove poglede i razmišljanja koja u sebi imaju vrijednosti kao što su domaća jela, domaći proizvodi, tradicionalni okusi, vrhunski kvalitet. Pored tradicije, Academia poseban značaj pridaje i savremenim tokovima u kuharstvu koje je zastupljeno na svjetskoj kuharskoj sceni.

VIZIJA

Povezati proizvođače, pružatelje usluga i korisnike u čemu prednost daju domaćoj proizvodnji i uslugama. Edukacije vode iskusni šefovi kuhinja koji su svoje znanje stjecali širom svijeta u različitim restoranima.

Vlasnik – Nermin Hodžić

cookingacademiasarajevo@gmail.com

Antuna Hangija 67, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

— Trgovački lanac Bingo d.o.o.

Bingo d.o.o. Tuzla postoji od 1993. godine i od tada do danas postigao je veliki uspjeh u svojoj primarnoj djelatnosti-trgovini. Osim trgovinom, u sklopu naše grupacije imamo i nekoliko drugih djelatnosti i industrija (industrija deterdženata i proizvoda za domaćinstvo, proizvodnja flipsa, čipsa i drugih grickalica, proizvodnja jaja, uzgoj brojler pilića, proizvodnja tjestenine, proizvodnja začina i juha, tekstilna industrija, industrija namještaja, proizvodnja papirne konfekcije, pivara, proizvodnja šljunka, te proizvodnja i korištenje obnovljivih izvora energije). Mnogo smo unaprijedili i naše poslovanje u ugostiteljstvu, jer u svakom našem većem centru imamo restoran sa ugodnim ambijentom i sa bogatim sadržajem.

VIZIJA

Želimo postati apsolutni lider u maloprodaji u Bosni i Hercegovini i postati dostupni svima. Kroz izdizanje vrijednosti domaćih proizvoda, pružanje ugodnog ambijenta, najniže cijene u regiji i društveno – odgovoran odnos prema okolini, želimo biti najpoželjnije mjesto za kupovinu u Bosni i Hercegovini.

<https://www.bingotuzla.ba/>

Vlasnik – Senad Džambić

Bosanska poljana bb 75000 Tuzla BiH

Email: info@bingotuzla.ba

— Lilium – agencija za digitalni marketing i oglašavanje

Agencija za digitalni marketing i oglašavanje Lilium bavi se google oglašavanjem, facebook oglašavanjem, youtube oglašavanjem, web razvojem i dizajnom, eCommere, audio i video produkcijom, edukacijama i sl. Njihove vrijednosti su:

- Biznis korisnika smatraju njihovim biznisom
- Zadovoljni zaposlenici rade posao za koji imaju vještine i koji vole
- Transparentno izvještavanje je ključno za dugoročnu saradnju
- Kontinuiran rast i razvoj biznisa, vještina i tehnologija je imperativ
- Uska specijalizacija je jedini garant kvalitetne usluge

Smatraju da je online komunikacija budućnost marketinga jer budžeti za online oglašavanje se konstantno povećaju nauštrb tradicionalnih načina oglašavanja kakvi su televizija, radio, outdoor i print.

Posjeduju specijalizirane vještine jer biznis temelje na nekoliko ključnih vještina koje grade i unapređuju kako bi unaprijedili biznis klijenata uz njihov minimalan angažman i optimalno korištenje budžeta za komunikaciju i oglašavanje.

Vlasnici: Edin Halilović i Semir Musić

CEO – Haris Halilović

Kontakt: 061 522 775

Adresa: Srđana Aleksića 2, Sarajevo

Podržano od :

Švicarska.

 MarketMakers

Ova publikacija objavljena je u okviru projekta MarketMakers kojeg podržava Vlada Švicarske, a sprovodi konzorcij Helvetas i Kolektiv d.o.o. u BiH. Sadržaj ove publikacije, kao i nalazi prikazani u njoj, ne odražavaju nužno stavove Vlade Švicarske.